Jezik najstarijih glagoljičkih spomenika

Marković, Marijana

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:536926

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

(nastavnički smjer)

Marijana Marković

Jezik najstarijih glagoljičkih spomenika

Diplomski rad

Mentorica: Prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić

Osijek, lipanj 2016.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost – nastavnički smjer

Studentica: Marijana Marković

Naslov diplomskog rada

Jezik najstarijih glagoljičkih spomenika

Diplomski rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: filologija

Znanstvena grana: kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Ljiljana Kolenić

Osijek, 2016.

Sažetak

Glagoljica je prvo slavensko pismo, koje je sastavio Konstantin Ćiril 863. godine prije puta među moravske Slavene. Osnovni znakovi Ćirilova pisma jesu: trokut, što označuje Sveto Trojstvo, kružnica, što označuje puninu Božanstva i križ koji je simbol Krista. Glagoljsko se pismo poslije smjestilo između dvije crte te iz oblih oblika postalo uglato. Takav se uglati tip glagoljice naziva i hrvatska glagoljica. Kao karakteristiku razlikovanja oble i uglate glagoljice, uz oblost i uglatost također se primjećuje i: postojanje ili nestajanje glasova za nazale, za jery, za jedan ili oba poluglasa, reduciranje brojeva koji su zadržali samo brojevnu vrijednost, obilježavanje palatalizacije, linijski sistemi i posebno morfologija pojedinih slova. Najpouzdaniji materijalni oslonac za paleografsko, jezično i historiografsko proučavanje najstarije etape hrvatskoga glagoljaštva najstariji su glagoljični epigrafski fragmenti, oni iz 11. stoljeća većinom pronađeni na Kvarneru. Stariji od najpoznatije Bašćanske ploče zasigurno su Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis, te Konavoski glagoljski natpis i Natpis Župe dubrovačke, pronađeni na sasvim drugom južnom kraju istočne jadranske obale. S prijelaza iz 11. u 12. stoljeće poznata je Bašćanska ploča, kao i Plastovski ulomak, Supetarski ulomak, Kninski ulomak, koji su jasni pokazatelji jezičnih promjena formativnoga razdoblja glagoljice na tlu Hrvatske.

Ključne riječi: epigrafski glagoljični spomenici, uglata glagoljica, formativno razdoblje

SADRŽAJ

1. Uvod 1
2. Glagoljica – prvo slavensko pismo 2
2.1. Teorije o postanku glagoljice 5
3. Paleografija i epigrafika 6
3.1. Epigrafski spomenici 7
3.2. Hrvatski glagoljski epigrafski spomenici 8
3.2.1. Krčki natpis 9
3.2.2. Valunska ploča 11
3.2.3. Plominski natpis 13
3.2.4. Konavoski glagoljski natpis 14
3.2.5. Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke iz 11. stoljeća 15
3.2.5.1 Jezik natpisa Župe dubrovačke 17
3.2.5.2. Usporedba Natpisa Župe dubrovačke i Konavoskog natpisa 18
3.2.6. Ročki glagoljski abecedarij 19
3.2.7. Bašćanska ploča 20
3.2.7.1. Pojava novih slova u Bašćanskoj ploči 21
3.2.7.2. Čitanje oštećenih dijelova Bašćanske ploče 23
3.2.7.3. Jezik i pismo Bašćanske ploče 26
3.2.7.4. Bašćanska ploča kao književno djelo 28
3.2.8. Jurandvorski ulomci 32
3.2.9. Senjska ploča 35
3.2.10. Kninski ulomak 36
3.2.11. Plastovski ulomak 37
3.2.13. Grdoselski ulomak 40
3.2.14. Humski grafit 41
4. Zaključak 43
5. Literatura 45

1. Uvod

U ovome radu govorit će se o najstarijim hrvatskim glagoljskim epigrafskim spomenicima. Ti su spomenici od velike važnosti jer nam svjedoče o ranoj ukorijenjenosti glagoljice u duhovnome, privrednome i političkom životu Hrvatske. U prvim poglavljima rada govorit će se o glagoljici i njenoj važnosti za Hrvate i hrvatsku književnu kulturu, zatim o glagoljskoj paleografiji i epigrafici kao pomoćnim povijesno-jezikoslovnim znanostima koje proučavaju razvitak glagoljskog pisma od njegovih početaka.

Glagoljsko pismo je zbog svojega istaknutog mjesta u povijesti naše kulture samo po sebi vrijedna i uvijek aktualna tema stručnoga i znanstvenog proučavanja. To svakako vrijedi i za glagoljsku epigrafiku, koja je isto tako važan element glagoljaške duhovne manifestacije. Brojni su istraživači dali svoj doprinos proučavanju najstarijih glagoljičkih spomenika. Najuspješnijim u istraživanjima glagoljskih spomenika smatra se Branko Fučić koji je svoja istraživanja sabrao u djelu *Glagoljski natpisi*.[1]

Glagoljica na hrvatskom području, iz svog prvotnoga, oblog oblika, prelazi u uglate oblike kojima je osnova pravokutnik. Glagoljica se razvija prema dvolinijskom sistemu, mijenjaju se duktus i morfologija slova, pismo postaje dinamičnijim, ritmiziranijim, a „oka“ postaju sve uglatija. Cilj ovoga rada je na primjerima prikazati nastale jezične promjene o čemu nam najbolje svjedoče epigrafski spomenici s kraja 11. i 12. stoljeća pisani prijelaznim tipom glagoljice, a to su Bašćanska ploča, Jurandvorski ulomci, Senjska ploča, Plastovski ulomak, Supetarski ulomak, Grdoselski ulomak. Uz navedene epigrafske spomenike, o pismu formativnoga razdoblja, svjedoče nam i dva grafita: Ročki glagoljski abecedarij i Humski grafit. Najstariji sačuvani spomenici pisani oblom glagoljicom su iz 11. stoljeća: Krčki natpis, Plominski natpis i Valunska ploča.

[1]Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*, Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

2. Glagoljica – prvo slavensko pismo

Svaki je narod određen jezikom, pismom, svojom poviješću i prostorom na kojemu obitava.To su temeljne odrednice nekoga naroda, navodi Josip Bratulić u *Leksikonu hrvatske glagoljice*.[2] Jezik, pismo, povijest i životni prostor su životne odrednice nekoga naroda, no jezik je najsnažnije obilježje. U najstarijim zapisima na staroslavenskom jeziku, prvom pisanom jeziku slavenskih naroda, riječ jezik značila je i narod. Jezikom se narod međusobno prepoznaje, identificira sa svima onima koji govore onim jezikom koji govornik lako razumije.

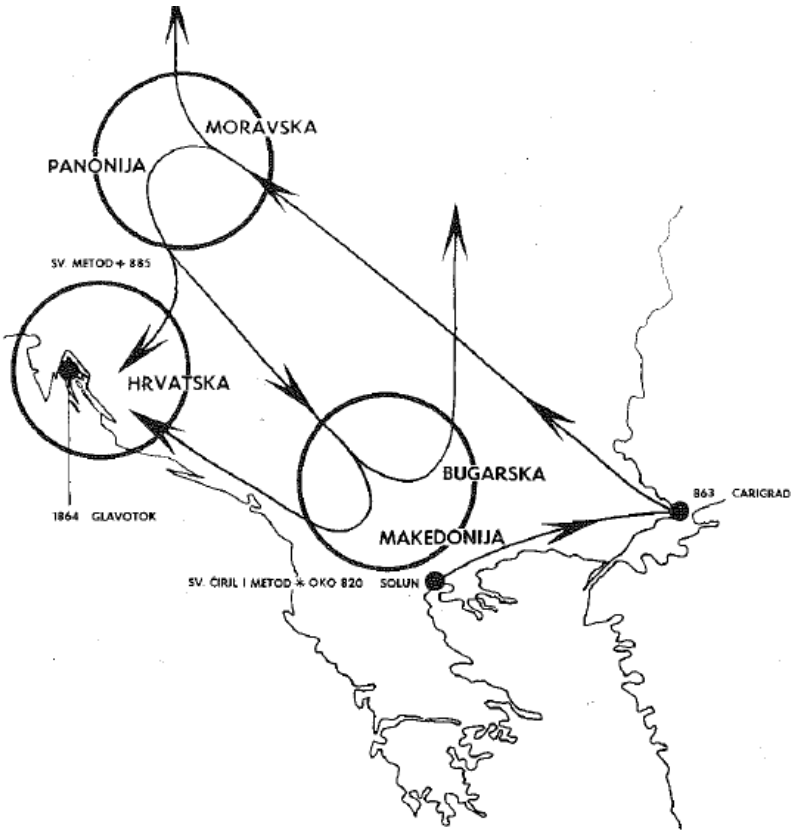
Već u 5. stoljeću Slaveni su se naselili sjeverno od Dunava i počeli upadati u gornju Panoniju i Dalmaciju. U 7. stoljeću već su zauzeli znatan dio toga prostora. Dugotrajni proces pokrštavanja Hrvata, koji je počeo u 7. stoljeću, približio se početkom 9. stoljeća kraju te počinje uređen crkveni život i s njime intezivnija latinska pismenost u nekim dalmatinskim gradovima.

Hrvatska je srednjovjekovna kultura tropismena, ostvarena je latinicom, glagoljicom i ćirilicom. U prva dva stoljeća (10. i 11.) imamo glagoljicu, u naredna dva (12. i 13.) glagoljicu i bosanicu, a tek u 14. i 15. stoljeću tim se pismima pridružuje i latinica. Povijesni nam dokumenti svjedoče da se glagoljicom pisalo i u 9. stoljeću, ali se tekstovi nisu sačuvali. Dodir hrvatske kulture s djelom solunske Svete Braće, obično se drži onim trenutkom kada počinje proces koji nazivamo hrvatskom književnošću. Glagoljička je sastavnica u hrvatskom književnom srednjovjekovlju prevladavajuća ne samo količinom i kakvoćom tekstova, nego i po činjenici da se za dio hrvatskih latiničnih i bosaničkih tekstova može dokazati njihova vezanost uz glagoljičke matrice. Hrvatski su glagoljaši uporno čuvali ćirilometodsku tradiciju i prvo slavensko pismo. Brojnost sačuvanih tekstova svjedoči o značajnoj i razgranatoj kulturnoj djelatnosti.

Glagoljica je pismo Konstantina Ćirila Filozofa koje je on namijenio svim Slavenima. Povod formiranju glagoljice dala je jedna političko-vjerska misija među moravskim i panonskim Slavenima, koju je bizantski dvor povjerio Konstantinu Filozofu. Konstantin Ćiril je u kratkom roku oblikovao novo pismo, glagoljicu, prilagođeno slavenskom fonološkom sustavu, izradio je slavensku teološko-liturgijsku terminologiju, ustrojio je novi slavenski književni jezik, takozvani crkvenoslavenski. Konstantin Ćiril ostvaruje svoj naum tako da stvara prvo slovo – azъ. U prvotnoj glagoljici to je bio križ. Kada se čovjek krsti, on od poganina postaje kršćaninom. Drugo je slovo u glagoljici buky, odnosno bukъve, što znači knjiga, tj. pismena, slova. Svako

[2]Bratulić, Josip. 1995. *Leksikon hrvatske glagoljice*, Zagreb : Minerva

slovo ime prepoznatljivo ime, a sva imena tvore povezanu poruku: Азъ букъvi vêdê glagoljon dobro jestъ živêti ʒêlo zemlji; to jest: ja koji slova znam, govorim da je dobro živjeti veoma na zemlji. Početak njegove misije je 863. godina, kada je s bratom Metodom krenuo iz Carigrada. Za moravsko-panonskog perioda glagoljice sv. Ćiril umire u Rimu 869. godine. Metod postaje biskupom te umire 885. Po smrti Metoda slijedi dijaspora njihovih učenika na slavenski jug, u Hrvatsku, Makedoniju i Bugarsku. U moravsko-panonskom dijelu glagoljica traje do 11. stoljeća. Stvaraju se novi centri glagoljice među južnim Slavenima. Bugarsko-makedonski period glagoljice traje od kraja 9. do 12. stoljeća. Na bugarskom dvoru favorizira se novo slavensko pismo, ćirilica, koja potiskuje glagoljicu, najprije u Bugarskoj, zatim i u Makedoniji. Nakon 12. stoljeća glagoljice u Bugarskoj i Makedoniji praktički više nema.

Slika 1. Shematski prikaz puteva glagoljice u prostoru i vremenu [Izvor 1.]

Glagoljica se u Hrvatsku proširila iz moravsko-panonskog prostora migracijom učenika, ali je dolazila i s juga, iz makedonsko-bugarskog prostora. U Hrvatskoj je glagoljica ostavila najdublji i najtrajniji korijen. U kontinuiranoj tradiciji održala se u Hrvatskoj kao pismo dnevne upotrebe sve do sredine 19. stoljeća. Posljednji datirani tekst koji je zapisala ruka hrvatskog glagoljaša potječe iz franjevačkog samostana sv. Marije na otoku Krku iz 1864. U slavenskoj liturgiji

katoličke crkve u Hrvatskoj glagoljsko je pismo konačnoizbačeno iz upotrebe kada je godine 1927. izišao latinicom transkribirani Vajsov misal.

Glagoljica je kao pismo savršeno prenijela glasovne odlike slavenskoga jezika koje su Sveta Braća oblikovala kao prvi slavenski, kultni, kulturni i književni jezik. Glagoljica je bila *dragocjena posuda*[3] koja je čuvala narav jezika, ona je pismo svetih knjiga (homilijara, lekcionara, brevijara i misala), ali i književno-umjetničkih tekstova, pjesama, legenda, romana i pravnih spisa. Pismeni sustav glagoljice mišljen je i ostvaren u vremenu kad je simbolično označavanje veoma snažno, i kad se svemu pojavnome u svijetu nalazi dublji smisao. Slaveni su pokrštavaju u 9. stoljeću. Devet je umnožak broja tri, a tri je sveti broj je označava Sveto Trojstvo. Prvotna glagoljica, dok je još bila obla, kao sustav znakova sastoji se od kruga (koji označava savršenstvo Božje) i trokuta (simbola Presvetoga Trojstva) i crta koje su obično trojne, i označavaju Trojstvo kao savršenstvo. Dok se prvobitna glagoljica sastojala od trokuta i kružnica, poslije se glagoljsko pismo, po uzoru na latinsko i romanički stil gradnje, smjestilo između dvije crte, te postalo uglato. U kasnijem razvoju glagoljice zaboravljeno je to prvotno simbolično značenje glagoljice kao pisma. Obli oblici od kraja 12. stoljeća, kad se glagoljica povlači u Hrvatsku, dobivaju uglate oblike. Između oble i uglate nalazili su prijelazne oblike, ponajviše na našemu prostoru, među spomenicima 12. stoljeća. Fučić razlikuje u razvoju glagoljskog pisma nekoliko karakterističnih stupnjeva u kojima se oblikovalo nekoliko tipova pisama: 1. obla glagoljica, 2. pismo formativnog razdoblja, 3. ustav (hrvatska uglata glagoljica), 4. poluustav i 5. kurziv. (Damjanović, 2014: 21) Obla glagoljica upotrebljavala se do početka 12. stoljeća na panonsko-moravskom i makedonsko-bugarskom prostoru, a tim su tipom pisani i najstariji hrvatski tekstovi (Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis). Fučić objašnjava da se taj tip glagoljice zove oblim zato što u njemu stalno nailazimo na oblo oblikovana „oka“ i na oble lučne spojnice. U 12. i 13. stoljeću u Hrvatskoj nastaju velike promjene u pisanju glagoljicom: glagoljica se razvija prema dvolinijskom sistemu, mijenjaju se duktus i morfologija slova, pismo postaje dinamičnijim, ritmiziranijim, „oka“ postaju sve uglatija. To se razdoblje naziva formativnim razdobljem glagoljice. Spomenici koji pripadaju formativnom razdoblju su Bašćanska ploča, Jurandvorski ulomci, Senjska ploča, Grdoselski ulomak, Ročki abecedarij, Humski grafit. U periodizaciji se spomenika ne može uzimati u obzir samo oblost i uglatost nego i druge razlikovnice: postojanje ili nepostojanje znakova za nazale, za jery, jedan ili dva znaka za

[3]Bratulić, Josip, Damjanović, Stjepan. 2005. *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VII. do XXI. stoljeća*, Svezak 1: VIII. – XVII. stoljeće, Križevci : Veda, str. 5

poluvokal, a zatim evolucija ili revolucija pojedinih slovnih oblika, posebice miješanje slova iz drugoga sustava.

Glagoljica i slavensko bogoslužje, tj. liturgija na staroslavenskome jeziku hrvatske redakcije, postali su uzor i onim hrvatskim krajevima gdje se liturgija vršila samo na latinskome jeziku, te su se Poslanice i Evanđelja najprije čitali na hrvatskome jeziku. Glagoljica nije samo pismo liturgijskih knjiga, misala, brevijara, rituala i raznih zbornika duhovnoga štiva, ona je pismo i za svjetovne potrebe. Glagoljicom su napisani najstariji naši pravni spomenici: Vinodolski i Krčki zakon, Istarski razvod i čitav niz pravnih dokumenata.Glagoljicom su tiskane i prve hrvatske knjige, ali i knjige potrebne glagoljašima za crkvene obrede i izobrazbu.

2.1. Teorije o postanku glagoljice

Odakle Hrvatima glagoljsko pismo? Pitanje je koje je zanimalo i danas još zanima učene slaviste. O postanku glagoljice postojale su razne teorije i danas nastaju nove. O postanku je glagoljice povjesničarima poznato četrdesetak različitih teorija, a neke su još uvijek u postanku, napominje D. Žubrinić. (Žubrinić, 1996: 14) Glagoljica ne podsjeća niti na jedno poznato pismo s kojim se susrećemo. Poznato je da u staroslavenskom, kao ni u starom grčkom sustavu, nije bilo posebnih znakova za brojeve, nego su pojedina slova uz svoju glasovnu vrijednost imala i određenu brojnu vrijednost i tada su se obično odvajala od ostalih riječi ili slova u rečenici. U glagoljici je brojni sustav proveden dosljedno, za razliku od ćirilice, pa svako slovo ima brojevnu vrijednost koja odgovara njegovu mjestu u azbuci.

U literaturi postoje tri polazišta u objašnjavanju geneze glagoljice: 1. Egzogena polazišta za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana u nekom drugom grafijskom sustavu. 2. Egzogeno-endogena polazišta tvrde da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. da se iz jednog glagoljskog grafema razvija njih nekoliko. 3. Endogena polazišta traže grafički ključ glagoljice, traže elemente od kojih su načinjeni svi glagoljični grafemi te proučavaju načine slaganja tih elemenata. Takva polazišta ne uzimaju u obzir poticaje izvana.

Neki početke glagoljice povezuju s djelovanjem Ćirila i Metoda, drugi s pokrštavanjem vodećeg sloja Hrvata u današnjoj domovini. Neki početke glagoljice nalaze u Armeniji, neki oko Azovskog mora, gdje su se Hrvati miješali s Gotima, itd. Danas se većina stručnjaka priklanja ćirilometodskoj teoriji. Pobornici ove teorije se međutim razilaze oko toga kako i od kuda su nastala glagoljska slova. *Ćirilo-metodske teorije* smatraju da je glagoljicu stvorio po božanskom

nadahnuću sv. Ćiril neposredno prije odlaska u Moravsku. Jedna od najčešće spominjanih ćirilometodskih teorija je *Taylor-jagićeva teorija*, po kojoj je Ćiril glagoljska pisma stvarao prema grčkom pismu. U svom radu iz 1939.g., Hamm navodi čitav niz razloga zbog kojih je nemoguće da bi Ćiril bio autor glagoljice. Neki su smatrali da je glagoljica nastala iz etiopskog pisma, koje ima 25 slova i od kojih neka doista nalikuju na glagoljska. *Hammova migracijska hipoteza* smatra da je glagoljica mogla nastati prilikom seobe Slavena u dodiru s arijanskim Gotima i gotskim runama. Rune predstavljaju pismo starih Gerana, najviše Skandinavaca, sačuvano u kamenim i drugim natpisima.

Rijetki su stručnjaci koji smatraju da su glagoljicu donijeli irski misionari iz Salzburga na područje Akvileje i Istre. Antun Bauer, povjesničar umjetnosti, vjeruje da je glagoljica povezana s armenskom azbukom. Armensku azbuku stvorio je Mesrop, i to na temelju iranskog i grčkog pisma. Osim sličnosti u pismu, i trokutasti pleter istovjetan hrvatskom veoma je raširen i u Armenaca. Arhitektura starohrvatskih crkvica je po Bauer istovjetna s armenskim načinom gradnje. On vjeruje da su Hrvati došli u novu postojbinu već pokršteni, te da su kršćanstvo primili još na početku seobe od Armenaca.

Prema jeronimskoj predaji glagoljicu je ustanovio sv. Jeronim kao niz tajnih magijskih znakova. Smatra se da se ustvari radi o legendi iz 12. stoljeća kojom su naši svećenici glagoljaši htjeli izbjeći neugodnosti s Rimom, koji je jedno vrijeme Metoda držao heretikom. Danas je Jeronimska terorija napuštena.

O postanku i genezi glagoljice nastale su mnoge teorije i još uvijek nastaju. U stručnoj se javnosti do danas održalo mišljenje da je glagoljica posve novo pismo i da je djelo jednoga čovjeka, darovitog filologa Konstantina.

3. Paleografija i epigrafika

Paleografija jest znanost o postanku i razvoju pisama u starome i srednjemu vijeku. Osnovna je zadaća te pomoćne povijesno-jezikoslovne znanosti da omogući čitanje i uporabu starih pisanih povijesnih vrela. Paleografija proučava razvitak pisma na svim tvarima na kojima se može pisati, rezati ili grepsti, kao što su papirus, pergamena, papir, kamen, metal, itd. Glagoljska paleografija proučava razvitak glagoljskoga pisma od njegovih početaka, domišljajući se kakvo je moglo biti prvotno Ćirilovo pismo (protoazbuka) jer je ono ishodište za pismo spomenika koji su se sačuvali od druge polovice 10. stoljeća do pojave tiska. Iako se

paleografija manje obazire na epigrafske spomenike i oni mogu ukazivati na razvojni put pisma, posebice stoga što na kamenim spomenicima nalazimo posve utvrđene oblike slova.

Epigrafika je arheološka disciplina kojoj je zadaća čitanje i tumačenje natpisa sačuvanih iz prošlosti, a ispisanih ili uklesanih u kamenu, kovini, staklu, pečenoj glini, drvu i drugim čvrstim materijalima. Epigrafika se dijeli prema etničkim (npr. egipatska, grčka, rimska, etrurska epigrafika) i kronološkim kriterijima (npr. antička, srednjovjekovna, ranokršćanska epigrafika), odnosno prema skupinama pisama što ih proučava (hijeroglifi, klinovo pismo, rune itd.). Na području Hrvatske mnogobrojni su epigrafski spomenici iz staroga (grčki i rimski) i iz srednjeg vijeka (latinski, glagoljski te spomenici pisani bosančicom). U epigrafici skoro u pravilu pismen čovjek daje predložak teksta, a nepismeni ili polupismen klesar ga u kamen kleše. *Klesar ga pri tome kopira, on tretira tekst kao sliku, kao likovnu tvorbu* i u tome Fučić vidi uzrok brojnih pogrešaka i odstupanja. (Fučić, 1971: 229)

3.1. Epigrafski spomenici

Epigrafski spomenici vrijedna su premda u znanosti nerijetko zanemarena literarna i kulturnopovijesna vrela. Proučavanje epigrafa bitna je sastavnica kulturne rekonstrukcije određene sredine u određenom vremenu. Oni nam u kratkom, zgusnutom obliku, na malom prostoru, donose obilje imena, datuma i podataka koji su nužna dopuna ostalim vrstama izvora i svoju primjenu mogu naći u mnogim znanstvenim disciplinama. Epigrafi nam omogućuju izravan uvid u javni, društveni i privatni život sredine koja nas zanima. S obzirom da nisu vezani strogom tradicijom liturgijske upotrebe, znatno su otvoreniji živom, govorenom jeziku. Njihovo obilježje nepomičnosti u prostoru rješava problem lokalizacije, a to je redovito jedan od glavnih problema koji muči filologa koji proučava kakav drugi tekst. Drugo važno obilježje im je to štosu često datirani, a to rješava drugi osnovni problem (dataciju). Svojevrsni su prostorno-vremenski putokazi i uneseni na topografsko-kronološke karte mogu nas dovesti do važnih zaključaka. U nedostatku ostalih pisanih izvora epigrafi nam daju posebno dragocjene podatke.

Epigrafski spomenik uvijek je sastavni dio nekog drugog materijalnog objekta na kojem se nalazi, obično arhitektonskog objekta. Ta je činjenica u jednom djelu ovih spomenika od velike važnosti jer je izravno povezana s njihovom originalnom funkcijom, a time se odražava u njihovoj jezičnoj strukturi. Prema nastanku, funkciji i strukturi teksta epigrafske spomenike možemo podijeliti na dvije u bitnom različite skupine, na natpise i grafite. Fučić ove dvije kategorije definira na sljedeći način:

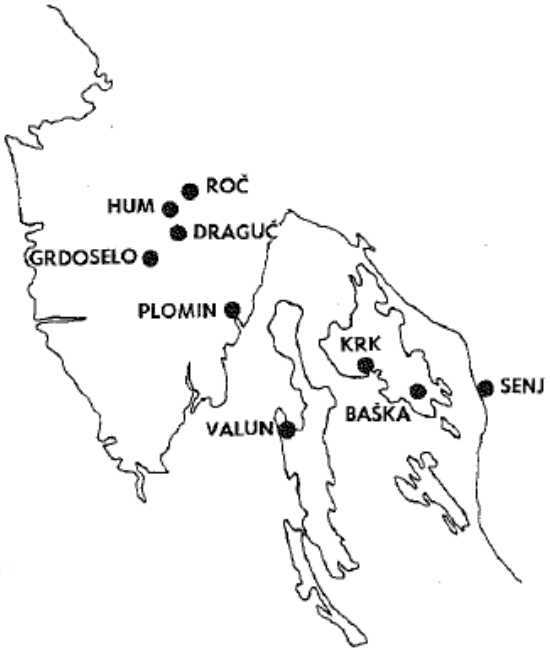
U natpise ubrajamo sve one prigodne, memorijalne tekstove koji su uklesani u kamenu, urezani u drvu ili izvajani u metalu ili koji su oslikani na pokretnim slikama ili na zidnim slikama (freskama). U grafite ubrajamo sve one zapise koji su sekundarno uparani oštricom ili koji su sekundarno ispisani crvenom kredom, ugljenom ili bojom na nekom predmetu (najčešće na zidu ina zidnoj slici ili na nekom kamenom dijelu arhitekture), as postankom tog predmetaredovito nemaju nikakve veze.[4] .

Ovisno o tipu objekta na kojem se nalaze, natpisi se mogu dalje klasificirati u određene podskupine. Tako možemo razlikovati (po tipu objekta ili po funkciji) primjerice: natpise na crkvama i privatnim kućama koji bilježe gradnju/preuređenje objekta ili kakav drugi važan događaj; nadgrobne natpise koji obično donose datume smrti i imena pokojnika.

3.2. Hrvatski glagoljski epigrafski spomenici

Kamen je čovjeku simbol postojanosti i kada u njega upisuje svoje poruke, vjeruje da ih okiva trajnošću, ali i zna se da će kameni spomenik ostati na svom mjestu jer nije prenosiv kao papir ili pergamena, pa će i slova s njega odašiljati poruku upravo s onoga mjesta gdje su i napisana, navodi Stjepan Damjanović. (Damjanović, 2004: 211) Bit će dokazom pismenosti i kulture upravo toga tla. Od svih slavenskih zemalja najbrojniji stari epigrafski glagoljski materijal ima Hrvatska. Na sjevernom Jadranu nalazi se najstarija jezgra hrvatskog glagolizma koja obuhvaća otoke Krk i Cres, istočnu istarsku obalu, sjeveroistok Istre i Hrvatsko primorje. Krk, najveći otok na Jadranskom moru, s pravom je nazvan kolijevkom glagoljice, jer je na Krku glagoljica najduže i najjače prisutna. Metodovi učenici, koji su nakon protjerivanja iz Moravske prodavani kao roblje u Veneciji, dospjeli su na Krk. Na Krku su sačuvani najstariji epigrafski spomenici: Krčki natpis i Bašćanska ploča. Središta glagoljaške tradicije na Krku su Omišalj, Baška, Dobrinj, Vrbnik. U Istri je, kao i na Krku, od najstarijih razdoblja zasvjedočena prisutnost glagoljice i slavenskog bogoslužja. Vjerojatno su Sveta Braća proputovala Istrom na putu u Rim. O ranoj ukorijenjenosti glagoljice svjedoče epigrafski spomenici: Plominski natpis, Grdoselski i Supetarski ulomak. Među posebice istaknutim središtima glagoljaštva u Istri treba spomenuti: Roč, Hum, Draguć, Lindar, Beram.

[4]Branko Fučić, Glagoljski natpisi, JAZU, Zagreb, 1982., str. 1

Slika 2. Najstarija jezgra hrvatskog glagolizma [Izvor 2.]

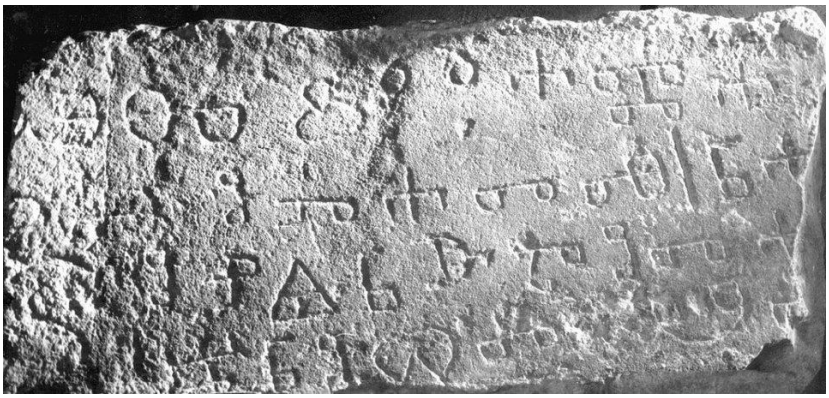
Epigrafski spomenici mogu također biti spomenici koji pokazuju razvoj nekog pisma – u nas glagoljice. Na našim kamenim spomenicima nalazimo oble oblike slova, zatim prijelazne i naposljetku uglate. Na našemu su prostoru veoma važni kameni spomenici jer svjedoče o ranoj ukorijenjenosti glagoljice u duhovnome, privrednome i političkom životu. Trebao je proći dug put da pismo iz knjiga prijeđe na kamen te su epigrafski spomenici svjedoci visokoga civilizacijskoga dosega. Za paleografiju, za kulturnu i književnu povijest, posebice su važni ovi kameni spomenici: Plominski natpis, Krčki natpis, Valunska ploča, Bašćanska ploča, Senjska ploča, Kninski ulomak, Plastovski ulomak, Grdoselski ulomak, Supetarski ulomak. Najstariji spomenici su iz 11. stoljeća: Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis. S prijelaza iz 11. u 12. stoljeće je poznata Bašćanska ploča, kao i Plastovski ulomak, Supetarski ulomak, Kninski ulomak.

3.2.1. Krčki natpis

Kameni spomenik s glagoljičnim tekstom uklesan na nekoj zgradi u gradu Krku. Na sačuvanom fragmentu ploče, široke 52 cm i visoke 29 cm, razabiru se 34 slova od kojih su dva sasvim oštećena i nečitljiva. Blok je klesarski obrađen na svim plohama osim desne, bočne,gdje je sekundarno bio odlomljen. Krčki natpis datira se u 11. stoljeće, ali nove činjenice mogu pomaknuti vremensku granicu u veću starinu, tj. u 10.st.

Na natpisu piše starim hrvatskim jezikom: SE ZIDA MAJъ OPATъ I RADONÊ RUGOTA DOBROSLAVъ, tj. Ovo zida opat Maj i Radonja, Rugota, Dobroslav. Uz romansko ime opata Maja dolaze i starohrvatska imena trojice redovnika: Radonja, Rugota i Dobroslav. Pretpostavlja se da je opat Maj zidao crkvu, samostan ili možda neku kuću. Budući da je glagol „zidati“ u trećem licu (zida), a ne u prvom, natpis nije pisao spomenuti opat, nego je netko drugi htio zapisati što je opat Maj napravio. Ime Majъ latinskoga je podrijetla (Maius) prema tome velika je vjerojatnost da on nije bio glagoljaš, nego latinaš, a glagoljski je natpis morao napisati glagoljaš. Autor i klesar bio je jedan od braće benediktinaca koji su potpisani dalje u tekstu. Iz toga Čunčić zaključuje da je latinski opat osnovao glagoljašku opatiju, a glagoljaši ga u znak zahvalnosti spominju na ploči pisanoj glagoljicom. (Čunčić, 2000: 260)

Natpis je uklesan starijim oblicima takozvane oble glagoljice. Osobita su paleografska odlika starine na Krčkom natpisu: poluglas u obliku ključa, slovo S s trokutnim donjim dijelom, nisko P s dugim bočnim crtama (kao na Bašćanskoj ploči i Grdoselskom ulomku), stari trokutni jat (), D i V s polukružno izvedenom spojnicom (,), plitko T(), granato M (), L jednakih slovnih polja (). Jedini čudan znak na Krčkom natpisu jest uspravna crta koja dijeli tekst na dva dijela (drugi redak, osmi znak). U prvom se dijelu kaže da je ovo zidao opat Maj, zatim dolazi ta okomita crta, a u drugom se dijelu nabrajaju imena trojice braće benediktinaca. Fučić i Črnčić su tu crtu pročitali kao veznik „i“.

Slika 3. Krčki natpis [Izvor 3.]

Marica Čunčić paleografskom analizom položaja glagoljskih slova pokazuje da je autor teksta Krčkog natpisa znao za izvoran najstariji položaj glagoljskih slova u petrolinijskom crtovlju, a jedan znak upućuje i na poznavanje slogovnoga pisma. Budući da najstarije crtovlje proizlazi iz geometrijskog modela kola, pretpostavlja se da je autor znao i za kolo. (Čunčić, 2000: 258)

Na Krčkom natpisu čudna je praznina koja zjapi na sredini gornjega dijela ploče. Iako je Fučić slova Krčkoga natpisa nazvao nekoordiniranima (Fučić, 1982: 223), Čunčić smatra da je nemoguće da bi jedan benediktinac nehajno rasporedio slova na ploči koja su svjedočila o gradnji. Proučavajući glagoljski grafički sustav, Čunčić je utvrdila da su to zapravo najkoordiniranija slova za koja zasada znamo. Položaj slova na Krčkom natpisu slaže se s mjestom slova u crtovlju koje, kao i slova glagoljske azbuke, proizlazi iz geometrijskog modela kruga s osam isječaka. Proces izuma generativnoga geometrijskoga modela bila je grafička ilustracija kršćanske istine: Ja sam Bog, Isus Krist, Otkupitelj, Početak i Svršetak, Bog vječan i savršen. Zbog toga dubokoga teološkoga značenja, sveti izumitelj je mogao lakše dobiti papino dopuštenje da se služi glagoljicom u liturgiji. (Čunčić, 2000: 260) Računalna simulacija teksta KN dokazuje da je prazan prostor na Krčkom natpisu vrlo pravilan i definiran. Sva su slova na ploči na svojim prvotnim mjestima u najstarijem crtovlju. Po položaju svih slova vidi se da je klesar znao za najstariji poredak slova u crtovlju, pa prema tome i za „kolo“.

Slika 4. Slova u krugu iz prvog i drugog retka Krčkog natpisa [Izvor 4.]

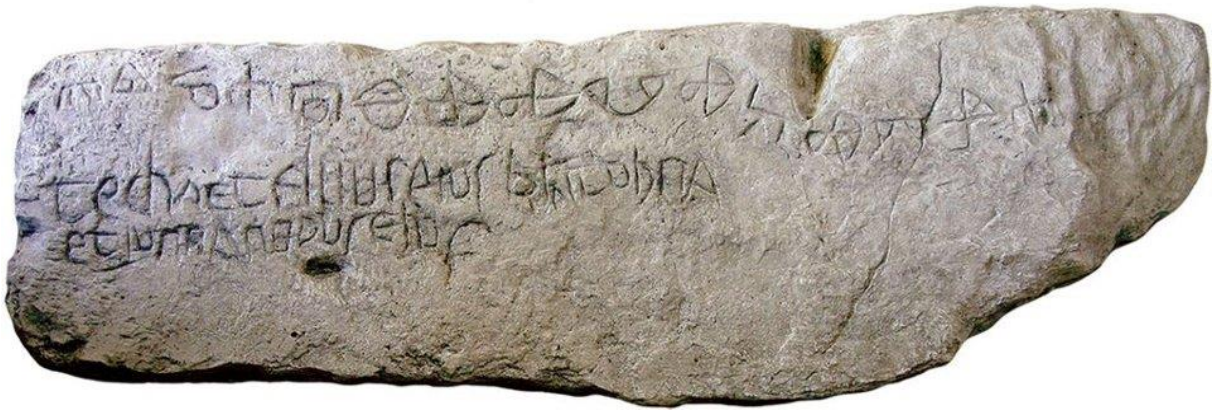
S glagoljskim natpisima iz Plomina i Valuna, taj se Krčki natpis svrstava u red najstarijih do sada poznatih hrvatskih glagoljskih natpisa uopće.

3.2.2. Valunska ploča

Kameni spomenik s tekstom iz 11. stoljeća nađen je na trijemu crkve Sv. Marka na groblju iznad Valuna na otoku Cresu. Zapažen je 1907. na drevnom valunskom groblju, gdje je spomenik bio upotrebljen kao potporanj krovne grede. Porijeklom je crkva sv. Marka vrlo staro, romaničko zdanje, koje je u prošlosti doživjelo više građevinskih promjena. Nazvan je Valunska ploča po imenu selu u kojemu se čuva. To je gruba, duguljasta, prirodna ploča od tvrdog, sivog vapnenca na koji je uklesan natpis. Da je u prvom retku natpisa na Valunskoj ploči uklesano

glagoljsko pismo prvi je ustanovio krčki svećenik Premuda. Unatoč netočnom čitanju, Premudin prinos bio je važan jer je svojim objavljenim radom otkrio Valunsku ploču za znanstveni svijet.

Natpis je dvojezični i dvopismeni i simbolični je početak suživota romanske i slavenske kulture na hrvatskim prostorima. Oblom je glagoljicom i hrvatskim jezikom pisano: TÊHA SINъ Vъ (NU)Kъ JUNA, a zatim latinskim jezikom i karolinom TECHA ET FILIUSEIUS BRATOCHNA ÊT IUNNA NEPUS EIUS. Valunska ploča imala je funkciju nadgrobne ploče neke lokalne obitelji.Iz njega saznajemo imena ljudi koji su pokopani u toj obiteljskoj grobnici Uz imena saznajemo i da su u grobnici pokopani različiti naraštaji: baka, sin i unuk. Ime bake glasi Teha, sina Bratohna i unuka Juna. Riječ jeo starim, izvornim, hrvatskim, narodnim muškim imenima i ženskom imenu.

Slika 5. Valunska ploča [Izvor 5]

Bez oslonca na latinski dio teksta teško bi bilo odgonetnuti sadržaj glagoljskog dijela teksta, jer se u natpisu javljaju dva slova u neobičnim oblicima, pri čemu je sedmo slovo posljedica očite klesarske greške. U prijenosu s predloška na kamen dolazi do nesporazuma, do zabuna i do stvaranja novih oblika koji odstupaju od oblika na predlošku, jer se nepismeni klesar odnosi prema predlošku kreativno. On u slovu gleda sliku pa ga po svojim likovnim kriterijima interpretira i dorađuje. Prema Fučićevom mišljenju sastavljač je na predlošku izveo prednje „oko“ tog slova u dva duktusa koja se nisu potpuno spojila da bi zatvorila kružnu formu, klesar ih je u svojoj stilizaciji potpuno odvojio. Tako je postigao oblik koji bi se izvan konteksta mogao pročitati i kao glagoljsko slovo Ju. *Klesar se u prenošenju slova s predloška zabunio u redoslijedu slova pa je preskočio slovo N i uklesao znak za poluglas,zatim je svoju grešku nastojao ispraviti klešući preko dovršenog znaka za poluglas oblike slova N.* (Fučić, 1982: 354)

Morfologija slova Ě trokutne konture, kosa crta kod slova K (ⰊⰊ) koja se poslije 12. stoljeća više ne pojavljuje, zatim morfologija slova V (ⰅⰅ) s polukružnom spojnicom i malim očima datiraju

Valunsku ploču u 11. stoljeće, tako da je ona jedan od najstarijih glagoljskih natpisa na hrvatskom tlu. Na takvu starinu upućuje i oblik slova Ju () s razmaknutim očima koji se ne javlja poslije Bašćanske ploče i Jurandvorskih ulomaka. Slovo S () je karakteristično za grafiju najstarijih glagoljskih natpisa u Istri i Kvarneru u 11.-12. stoljeću. Slično slovo S se pojavljuje i na Grdoselskom ulomku iz Istre, ali sa trokutićem umjesto križićem. Slovo (N) je karakteristično po kosoj crtici koja se inače ne pojavljuje. Tvrdi poluglas se javlja u obliku ključa (kao i kasnije na Bašćanskoj ploči).

3.2.3. Plominski natpis

Natpis koji datira u 11. stoljeće našao je akademik Branko Fučić u Istri, u gradu Plominu. Otkrio ga je skidajući osinjake s reljefa. Plominski natpis bio je uklesan u zid plominske crkvice Sv. Jurja, materijal je vapnenac, a dimenzije su 36-39 x 52 x 16 cm. Taj se spomenik razlikuje od Krčkog natpisa i Valunske ploče po tome što je reljef. Sadržaj reljefa prikazuje grubo, rudimentarno uklesan lik muškarca u jednostavnoj antičkoj tunici sa stiliziranom granom u ruci s tri lista. Stari Plominjani mislili su da je riječ o kršćanskom svecu Jurju koji se slavi 23. travnja, iz razloga što je bio uklesan u crkvu Sv. Jurja. No lik u reljefu nema aureolu koja nosi svetačku oznaku i po tome znamo da nije riječ o svecu.

Plominski natpis je najstariji hrvatski spomenik s glagoljičnim tekstom pisan oblom glagoljicom. Potječe iz kasnoga rimskog doba, na njemu se nalazi kratak natpis: SE E PISъLъ S (= To je pisao S). Njegova zanimljivost je da sadrži glagoljsko slovo (E) s dvostrukom srednjom prečkicom, što je znak velike starosti. Takvo slovo E s dvije poprečne crte javlja se u najstarijoj morfologiji toga slova, na Kijevskim listićima. Staru morfologiju odaje slovo P s lijevom bočnom crtom te slova I i S sa trokutnim gornjim ili donjim elementima. Slovo S ima ravno tjeme plašta, karakteristično za najstarije istarske i kvarnerske natpise 11. i 12. stoljeća. Poluglas dolazi u tipičnoj staroj hrvatskoj morfologiji, u obliku ključa. Znak za poluglas na Plominskom natpisu ne nalazimo na glagoljskim spomenicima prije 11. stoljeća niti poslije 13. stoljeća. Premda su opseg i izbor slova ograničeni, njihove paleografske osobine, datiraju Plominski natpis u 11. st.

Spomenik je pročitao i počeo ga vrednovati Fučić 1949. i prvi put ga objavio 1952. U našem starom vokabularu glagol pisati znači i scribere i pingere, stoga Fučić smatra da bi se možda tim glagolom mogla označiti i skulptorska radnja. Danas se Plominski natpis čuva u

Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Ovaj spomenik ostao je nezapažen od uništavača slavenske povijesti i kulture zahvaljujući osama koje su ga svojim gnijezdom prekrile.

Slika 6. Plominski natpis [Izvor 6.]

3.2.4. Konavoski glagoljski natpis

Jedini sačuvani glagoljički epigrafski spomenik južno od rijeke Krke i Vrbasa. Riječ je o glagoljskom natpisu na maloj, nepravilnoj i plosnatoj krhotini debljine 3,5 cm. Konavoski glagoljski natpis pronađen je 1990. u Konavlima. To je natpis iz južnoga hrvatskoga područja na kojemu je svaki nalaz glagoljice velika rijetkost. Na okomito postavljenoj poleđini glagoljskog natpisa lako se čitaju dijelovi dvaju slova latinske kapitale (VL). Tvorac Konavoskog natpisa iskoristio je, dakle, poleđinu rimskog spomenika koja je s ostalim antičkim ruševinama poslužila kao građevni materijal u doba gradnje ili popravka utvrde i crkve. Pronalazak Konavoskog natpisa prvi je materijalni dokaz postojanja tzv. južnog puta širenja glagoljice. Branko Fučić u svojim je radovima često isticao kako je glagoljica na hrvatske prostore stizala iz dva smjera, sa sjevera (iz područja Moravske), te sa slavenskog jugoistoka (iz Makedonije, Bugarske). U prvom valu južnim putem iz Bugarske i Makedonije u Hrvatsku dolazi glagoljica, zatim u drugom valu, u 11.-12. st., zajedno glagoljica i ćirilica, a od 12. stoljeća isključivo ćirilica.

Slika 7. Konavoski glagoljski natpis [Izvor 7.]

Prvu objavu o pronalasku toga najjužnijega glagoljskoga natpisa napisali su 1999. Branko Fučić i Niko Kapetanić. Autori datiraju natpis u 11. stoljeće. Njihovo čitanje glasi: [is]kl[e]sa goneslavo gospoinъ. (Žagar; Kapetanić, 2001: 9) Godine 2005. Gordana Tomović je prvi dio natpisa pročitala: e kl[i]sa(r)hъ ne sl(e)pacъ ho(ž)d(ъ) bos nъi pretpostavlja da je to srpski natpis iz 13. st. (Čunčić, 2009: 123)

Prema analizi Marice Čunčić novo čitanje prvoga dijela natpisa glasilo bi ovako:

e kl[e]sa to na slepo to e koinъ.

Ja klesa to na slijepo, to ja koin. (Čunčić, 2009: 123)

Klesati na slijepo i danas znači klesati bez predloška ili nacrta.Na slijepo se kleše tako da se uzme kamen i dlijeto i udara se bez prijašnje priprave, crtanja slova ili predloška. *Koinъ* je kroatizirana grčka riječ *κοινός* koja znači običnu, neposvećenu osobu, i svjedoči o utjecaju grčkoga jezika u 11. st. u Konavlima. Klesar dakle nije bio ni redovnik ni svećenik, nego laik koji se toliko ponosi što zna pisati glagoljicu da tu činjenicu zapisuje u kamen.

3.2.5. Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke iz 11. stoljeća

Glagoljski natpis antičkoga crijepa (teguli) pronađen je 2007. prilikom arheološkoga istraživanja groblja kraj crkve sv. Đurđa u Župi dubrovačkoj nekoliko kilometara od Dubrovnika. Nakon čišćenja otkrivena su 102 slova pa je to po dužini teksta drugi glagoljski natpis najranijega glagoljskoga razdoblja 11.-12. stoljeća. Pismo ima mnoge sličnosti s hrvatskim glagoljskim spomenicima iz toga razdoblja. Natpis je plitko urezan u dva označena natpisna polja. Gornje natpisno polje je dimenzija 10.3 x 3.2 cm, a donje 9.6 x 2.5 cm. Detaljna analiza samoga ulomka pokazuje da je natpis urezan na već pečenoj glini.

Slika 8. Natpis Župe dubrovačke [Izvor 8.]

Pisar Ivan napisao je prvi dio od 60 slova: *s(ъ s)utъžerъ : zъdalъ potug[a] a emu estъ sъn[ъ p]etrъ a petro[v]ъ sъnъ pъsalъ îvanъ*. Znači da je Potuga zidaocrkvu sv. Đurđa, da mu je sin Petar i da je Petrov sin Ivan to pisao. Prvi dio natpisa koji je napisao Ivan odnosi se na gradnju crkve Sv. Jurja ili Sv. Đurđa. Ovaj natpis sadržajem podsjeća na Krčki natpis iz 10.-11. st. gdje piše: *Se zida Maj opatъ i Radonja, Rugota, Dobroslav*. Počinje sa *Se zida*, a Natpis Župe Dubrovačke kaže *Se Sutžer zidalъ Potuga*. U Krčkom se natpisu nabrajaju braća benediktinci koji su zajedno s opatom Majom zidali neko zdanje, a ovdje se nabraja rodoslovlje: djed Potuga, otac Petar i sin Ivan. U drugome dijelu drugi pisar Stjepan zaziva sv. Sofiju i sv. Silvestra. *[s(ve)ta s]opiê : î s(ve)ti sol[ъ]vêstrъ a iestъ* (ili: *i estъ)[s]têpanъ pisalъ s(e)*. (Čunčić, 2009: 77)
Preveden na suvremeni hrvatski, tekst glasi:
Ovaj Sutžer (Sutđurađ) zidao (je) Potuga a njemu je sin Petar a Petrov
sin (je) pisao Ivan.
Sveta Sofi ja i sveti Silvestar a to je pisao Stjepan.[5]
Ivan i Stjepan razlikuju se u oblicima nekih slova, ali te razlike bitno ne utječu na datiranje natpisa kao cjeline. Na temelju paleografske analize, Čunčić zaključuje da obojica pisara uzimaju morfologiju i položaj slova najstarijih hrvatskih spomenika iz 10.-11. st. Kraći okomiti završeci krakova slova A, ravna gornja crta slova S, vanjska spojnica na D i V, položaj kraćih slova na gornjoj liniji, zrcalna morfologija slova D i V, T i V, kraća inačica slova P, otkrivaju u NŽD elemente trokutaste i najstarije okrugle morfologije. Stoga bi se po paleografskim elementima taj natpis mogao datirati u 11. stoljeće. (Čunčić, 2009: 103)

[5]Čunčić, Marica., Perkić, Marta. 2009. *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke iz 11. stoljeća*, Slovo, No.59 Prosinac 2009, str. 78.

3.2.5.1 Jezik natpisa Župe dubrovačke

Jezik natpisa je stari hrvatski sa sustavom od sedam vokala, ima jor i jat. Tekst ima 102 slova i 24 riječi. Glavna jezična karakteristika teksta jest jorъ ili tvrdi poluglas koji se pojavljuje 19 puta. Nedostatak razlikovanja tvrdoga i mekoga poluglasa postavlja donju jezičnu granicu 11. st.

U riječima *petrъ* i *solvêstrъ* vidi se da još nije došao sekundarni *poluglas* u skup *tr*, pa je i to znak starine. Pisar Ivan u participima *pъsalъ* (što odgovara kanonskome obliku *pьsalъ)* i *zъdalъ* ima još uvijek infinitivnu osnovu na -ъ- što je također znak starine. Kasnije se pojavljuje infinitivna osnova na –i (pod utjecajem prezentske osnove na –i) koju već ima pisar Stjepan: *pisalъ*.Jery je napisan kao jorъ u obje pojavnice riječi *sъnъ* .Pojava desetičnoga *Î* sa „suknjicom" rijetkost je vrijedna pozornosti jer je kod Ivana to jedini *i*. Stjepan ima četiri pojavnice slova i u riječima *sopiê, s(ve)ti, iestъ, pisalъ,* a desetično Î sa „suknjicom" samo jednom i to kao sastavni veznik.*Jat* se nalazi u imenima grčkoga podrijetla *stêpanъ* i *sopiê* što je uobičajeno. Može se zaključiti da natpis ide među one tekstove prijelaznoga razdoblja koji imaju sustav od sedam samoglasnika prisutan u većini hrvatskih glagoljskih fragmenata – dakle nema nosnih samoglasnika, *jerija* ni *jera*, odnosno, osim današnjih pet ima još *jor* i *jat*.

U štokavskome narodnom govoru glas „f" zamijenjen je glasom „p" tako da je razumljiva pojava dvaju imena sa suglasnikom „p": Sopiê i Stêpan. Ta dva imena potvrđuju pravilo da „f" ne ide u fonološki sustav ovoga razdoblja hrvatskoga jezika i gotovo uvijek se na njegovu mjestu pojavljuje „p". Nastavak -lъ participa radnoga: *zъdalъ, pъsalъ, pisalъ,* koji imaju oba pisara, odraz je stanja iz toga vremena. Glas „l" promijenio se u „o" tek oko 1400. godine.

Od dvadeset i četiri riječi natpisa sedam se odnosi na imena: *sutъžerъ, potuga, petrъ, îvanъ, sopiê, solъvêstrъ, stêpanъ.* Sutžer je inačica imena crkve Sutđurad ili Suđurađ, a to je lokalitet gdje je natpis pronađen. Slovo „đ" u to vrijeme ne postoji, a strana se imena pišu sa *g, ž* ili *j*. Hrvatsko ime Potuga nije zasada poznato, ali ima primjera osobnih muških imena iz toga vremena koja završavaju na –a: Radonja i Rugota na Krčkom natpisu iz 10.-11. st., Držiha i Mikula na Bašćanskoj ploči s početkom 12. st., Bratohna, Têha i Juna na Valunskoj ploči iz 11. st.

Natpis je pisan mlađim jezikom u odnosu na istovremene rukopise i u njemu je prisutniji narodni govor. Ovdje je zapisan stari hrvatski jezik 11. stoljeća.

3.2.5.2. Usporedba Natpisa Župe dubrovačke i Konavoskog natpisa

U oba slučaja lokalitet pronalaska je srednjovjekovna crkva s grobljem nastala na starijoj antičkoj arhitekturi. Stoga je ponovna uporaba starijega građevnog materijala na ovakvim lokalitetima karakteristična i uobičajena pojava. Tako su i okolnosti nastanka *Župskog* i *Konavoskog natpisa* vrlo slične, jer im je kao podloga za pisanje tj. urezivanje poslužio ulomak antičkoga podrijetla koji je na taj način sekundarno uporabljen. U župskom slučaju je to ulomak crijepa, a u konavoskom ulomak mramora, vjerojatno od rimskoga nadgrobnoga spomenika – stele, na čijoj su stražnjoj strani vidljivi ostaci natpisa.

Morfologija zatvorenih polja na Konavoskom natpisu je trokutasta i okrugla, a na Natpisu Župe dubrovačke je trokutasta, okrugla i četvrtasta. Trokutasta morfologija je došla iz kružnih isječaka rozete pa to znači da oba spomenika pamte ili imaju tradirane najstarije elemente. (Čunčić, 2009: 112) Velika sličnost dvaju natpisa je i u tome što su se na svakome našla dva rukopisa, dva pisara. Očito je da su na Konavskom natpisu slova 1-22 upisana jednom rukom, a 23-46 drugom, ali ne znamo imena pisara. Na Natpisu Župe dubrovačke to su Ivan i Stjepan.
Natpis Župe Dubrovačke, budući da je bliže Dubrovnika, spaja i upotpunjuje glagoljaško područje od Konavala do Pelješca. Tako se polako množe dokazi o glagoljici na tome području.
Veličina teksta u usporedbi s ostalim natpisima iz prijelaznoga razdoblja 10.-12. st. otkriva da je Natpis Župe dubrovačke drugi po veličini, odmah poslije Baščanske ploče koja ima 402 slova, 26 grafema, 107 riječi i 13 redaka. (Čunčić, 2009: 111) Na Natpisu Župe dubrovačke ima 102 slova, 19 grafema, 25 riječi, 8 ili 9 redaka (uzme li se u obzir slovo S na kraju kao novi redak). Svi ostali spomenici imaju manje teksta.

	Broj slova	Broj grafema	Broj riječi	Broj redaka
Baščanska ploča, poč. 12. st.	402	26	107	13
Natpis Župe dubrovačke, 11. st.	102	19	24 (25)	8 (9)
Konavoski natpis, 11. st.	49	12+10(11)	8+7(8)	8
Krčki natpis, 10. – 11. st.	38	16	8	4
Humski grafit, 12. st.	35	16	10	3
Grdoselski ulomak, 12. st.	32	16	9	4
Valunska ploča, 10. -11. st.	15	11	4	1

Tablica 1. Usporedba Natpisa Župe dubrovačke s ostalim spomenicima 11. i 12. stoljeća [Izvor 9.]

3.2.6. Ročki glagoljski abecedarij

Slika 9. Crtež Ročkog glagoljskog abecedarija [Izvor 10.]

Ročki glagoljski abecedarij je grafit, ugreben na crveno oslikanom posvetnome križu na zidu stare romaničke crkve sv. Antuna u Roču u Istri. Grafit je pisan u dva retka u obliku kontinuiranog azbučnog reda koji obuhvaća 34 znaka. Njegova važnost nije ponajprije u tome što nam svjedoči izgled glagoljičkih slova iz tzv. formativnog razdoblja, nego po tomu što je pokazatelj slovnog inventara.

Tip njegova pisma pripada formativnom periodu hrvatske uglate glagoljice. Njegova je vrijednost velika jer nam daje neposredni uvid u standardni sustav hrvatskog glagoljskog pisma oko godine 1200. Glagoljsku azbuku u to doba čine 34 znaka, od kojih je posljednji znak za nazalno Ę. Ročki glagoljski abecedarij poznaje dva znaka za poluglas, stariji u obliku ključa, kakav znamo već u 11. st. s Valunske ploče i mlađi u obliku latiničkog T ili izduljenog apostrofa, a to je oblik koji u hrvatskoj glagoljici nastupa usporedno s prvim znakom u 12. stoljeću na Bečkim listićima. Slova N i S dijelom su oštećena, ali se ipak razabiru njihovi glavni obrisi, dok su slova P i R potpuno uništena. Gotova sva glagoljska slova su uglata, a oka u slovima V, D, Ž, L, T dosegla su već izduženi pačetvorni oblik. Slovo I je starog tipa 11. i 12. st. Slovo M zamijenjeno je latiničnim znakom, to je pojava što počinjeveć s Bašćanskom pločom. N ima još bočne crte na lijevoj strani na dnu oka koje gubi u 13. st. S svojim ravnim, spljoštenim plaštem morfološki se vezuje na kvarnerske i istarske spomenike 11.-12. stoljeća (Plominski natpis, Valunska ploča, Senjska ploča, Grdoselski ulomak). Ě se pojavljuje u svom starom obliku trokuta. U tom obliku imaju ga kvarnerski spomenici 11. stoljeća i početka 12. stoljeća (Valunska ploča, Krčki natpis i Bašćanska ploča).

Većina slova paleografski pripada u 12. stoljeće, no pojava nekih mlađih oblika, koji su značajni za glagoljske rukopise 13. stoljeća, datiraju Ročki glagoljski abecedarij oko 1200. godine.

3.2.7. Bašćanska ploča

Bašćanska ploča prvi je cjelovito sačuvani spomenik narodnog jezika, nastao oko 1100. godine. Najvažniji spomenik među najstarijim hrvatskim glagoljičnim spomenicima, pronađen je u Jurandvoru, kraj Baške, na otoku Krku. Nastala je oko 1110. godine. Bašćanska ploča kameni je spomenik (isklesan bijeli vapnenac) visok 99,5 cm, širok 199 cm a debeo od 7,5 do 9 cm. Izvorno je kao lijevi plutej oltarne pregrade, koja je dijelila prezbiterij (prostor za svećenstvo) od crkvene lađe (prostor za puk), stajao u crkvi Sv. Lucije u Jurandvoru. Kasnije je ploča postavljena na pod, kao nadgrobna ploča, gdje je 1851. prvi put na nju upozorio tadašnji bogoslov Petar Dorčić. Godine 1934. krčki biskup Josip Srebrnić dao je ploču na vječno čuvanje HAZU. Svoj amaterski prijepis teksta ploče Ivan Kukuljević Sakcinski poslao je Pavelu Šafariku koji još 1853. nije bio siguran kojim je pismom Ploča pisana i mislio je čak da je riječ o tajnopisu. U proučavanje se uključuju Matija Mesić, Ivan Črnčić, Franjo Rački i drugi.

Slika 10. Bašćanska ploča [Izvor 11.]

Franjo Rački uočio je iznimno značenje ploče kao povijesnog svjedočanstva o Zvonimirovoj vlasti nad Krkom. Zvonimirova darovnica bašćanskim benediktincima jasan je pokazatelj njihova društveno-gospodarskog statusa, potvrda je da glagoljaštvo i u toj ranoj fazi nije bila siromašna i zapuštena društvena skupina. Bašćanska ploča svjedoči najizravnije o duhovnom rastu glagoljaške sredine potkraj 11. stoljeća: ostvarenoj visokoj kulturi pisane riječi i specifičnom razvijanju slavenske grafije.

Ploču je Stjepan Ivšić nazivao *dragim kamenom hrvatskoga jezika* (Ivšić, 1940: 1), a Eduard Hercigonja navodi da su *Hrvati njome izronili iz mraka svoje nedokumentirane povijesti*. (Hercigonja, 2006: 35) Od njezina teksta počinje svako istraživanje povijesti hrvatskoga jezika i

književnosti. Na njoj se prvi put na hrvatskostaroslavenskom jeziku spominje ime hrvatskoga naroda i ime kralja Zvonimira. Po njoj znamo da je kvarnersko područje bilo u granicama Zvonimirove Hrvatske.

Bašćanska ploča je u prvome redu povijesni i pravni dokument. Kao povijesni dokument ide u red osnovnih vjerodostojnih dokumenata hrvatske historiografije za razdoblje na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće. To je prva hrvatska potvrda Zvonimirova imena kao hrvatskoga kralja. Bašćansku ploču možemo smatrati i pravnim dokumentom. Ona sadrži, bar u svom prvom dijelu, sve bitne elemente darovnice kao pravnoga akta jer jasno utvrđuje tko daruje, što daruje i kome daruje. Osim toga, navodi vjerodostojno svjedoke. Određuje se i sankcija protiv onih koji bi porekli valjanost darovnice. O Bašćanskoj se ploči raspravlja također kao i vrlo vrijednom detalju u ilustraciji starohrvatskoga graditeljstva. Bašćanska ploča je i jezični spomenik. Uglati oblici glagoljičkih slova postaju sve više oznaka hrvatskih spomenika. Njih ima sačuvanih na čitavoj našoj obali, a u najvećem broju na kvarnerskom otočju i u Istri. Bašćanska je ploča i književni spomenik, spomenik književno komponiranog teksta.

3.2.7.1. Pojava novih slova u Bašćanskoj ploči

Hamm zastupa ideju o sukcesivnom postanku Bašćanske ploče. On smatra da je najprije u doba Zvonimira opat Držiha klesao sam vijest o Zvonimirovoj darovnici, zatim desetak godina kasnije Držihin nasljednik Dobrovit nastavlja klesanje. Smatra da je naknadno dodan zapis o Mikuli „rukom koja nije bila toliko vješta glagoljici“. Taj nevješti klesar dodao je latinska slova i nove posebne znakove za poluglas. Noviji su autori odbacili Hammovu tezu o sukcesivnom klesanju i zadržali se na tvrdnji da je pojava dubleta dokaz prijelaznog stupnja od oble u uglatu glagoljicu.

Na Bašćanskoj ploči uočavamo pojavu dubleta, i to za slovo A te za poluglas. Uz pojavu dubleta, Fučić bilježi pojavu recepcija nekih latiničnih ilićiriličnih slova (I, M, N, O, T). Slične recepcije zapažene su i na drugim spomenicama hrvatske glagoljice (Krčki natpis, Senjska ploča, Jurandvorski ulomci). Uz stari oblik slova M javlja se i mlađi, hrvatski oblik M, preuzet iz ćirilićnog ili latiničnog pisma. Stari oblik glasa M pojavljuje se sve do 5. retka, a novo latinično M pojavljuje se tek u 8. retku u riječi am(e)nъ. Novo M nalazimo i u Bečkim listićima, Ročkom abecedariju i Grdoselskom natpisu. Starije O pojavljuje se isključivo do 9. retka. Međutim u 9. retku na početku (moli) i pri kraju (Dbrovitъ) dolazi novo O koje uočavamo i na Senjskoj ploči. Novo latinično T pojavljuje se tek u 10. retku u riječi „bratiju“. Ono se pojavljuje do kraja teksta

još pet puta, ali u neujednačenom obliku. Staro glagoljsko N sačuvalo se kroz cijeli tekst. Latinično N nalazi se samo u zadnja dva retka. Staro glagoljsko I nalazimo od početka do kraja teksta, ali tu i tamo pojavljuje se također i latinično I, i to tako da je šest puta napisan stariji, a pet puta noviji oblik. Novi I nalazimo i u Jurandvorskim ulomcima. Za slovo V u pravilu rabi stari glagoljski oblik, ali u 13. retku upisano je jedno ćirilično V. Samo u 12. i 13. retku pojavljuje se poseban znak za poluglas.

Tablica 2. Margetićeva usporedna tablicu starih i novih slova od 8. retka [Izvor 12.]

	Slovo	**Redak: 8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**Ukupno**
1.Stari oblici	M	-	-	-	-	-	-	-
	O	1	2	-	-	-	-	3
	T	1	2	-	1	-	1	5
	N	1	1	-	2	1	-	5
	I	5	1	1	2	2	-	11
	V	2	1	3	1	2	1	10
	poluglas	1	5	4	4	4	3	21
Ukupno		**11**	**12**	**8**	**10**	**9**	**5**	**55**
2. Novi oblici	M	1	1	-	1	1	-	4
	O	-	2	1	1	1	3	8
	T	-	1	1	1	1	1	5
	N	-	-	-		1	1	2
	I	-	1	1	-	1	2	5
	V	-	-	-	-	-	2	2
	poluglas	-	-	-	-	1	2	3
Ukupno		**1**	**5**	**3**	**3**	**6**	**11**	**29**
Sveukupno		**12**	**17**	**11**	**13**	**15**	**16**	**84**

Do 12. retka pretežu stara slova i tek od zapisa o Mikuli broj novih slova uočljivo nadmašuje broj starih. Ako to usporedimo s Jurandvorskim ulomcima, koji su nešto novijeg datuma od Bašćanske ploče, primjećujemo da su u Jurandvorskim ulomcima ostala stara slova M, V, N, O i stari poluglas, a da je na njima prihvaćeno samo latinično I.

Margetić smatra da postupno ubacivanje novih slova treba pripisati nekom vanjskom faktoru izvan normalnog razvoja glagoljice. Ako usporedimo Krčki natpis i Jurandvorske ulomke s Bašćanskom pločom, zapažamo da su u sva tri natpisa istovjetni stari M i T te novo I. Nasuprot tome, novo M, O, T i N pojavljuju se samo u Bašćanskoj ploči, ali ne i u druga dva natpisa, jedan stariji i jedan mlađi od Bašćanske ploče. Po tome se novi M, O, T, i N mogu objasniti isključivo privremenom nazočnošću i utjecajem vanjskog elementa. Rješenje problema pojave novih latinskih slova, Margetić vidi u tome da je neki prougarski benediktinac izravno u postojeći stariji predložak ubacio tu i tamo ona slova, za koja je smatrao da će pobuditi najmanji otpor u redovničkoj zajednici. Da bi svoj postupak učinio što bezbolnijim, on je pri tome zadržao na mnogim mjestima i stari oblik istih slova. (Margetić, 2000: 34)

3.2.7.2. Čitanje oštećenih dijelova Bašćanske ploče

U dosadašnjim istraživanjima Bašćanske ploče najviše se pozornosti posvećivalo odgonetavanju njezina prava sadržaja jer je Ploča dobrim dijelom oštećena. Trebalo je, pogotovo u nekoliko prvih redaka prvoga dijela, rekonstruirati glagoljicom pisan tekst. To je najbolje učinio Branko Fučić.

Početak (invokacija) Bašćanske ploče glasi: Azъ vъ ime Otca i Sina i Svetago Duha. Upravo je sam početak natpisa jedno od mjesta na Ploči koja su znatno oštećena. Prvi znak može biti i znak križa, ali je sasvim vjerojatno da to bude i slovo a, potpunog istog oblika kakav se javlja na ostalim mjestima na ploči. Branko Fučić priklanja se Štefanićevu mišljenju o početnome azъ. I on to tumači greškom klesara: *U kodeksima je autor ili prepisivač teksta lice koje tekst u jezičnom pogledu konačno oblikuje, a to lice je istodobno i autor konkretnog pisma; u epigrafici skoro u pravilu pismen čovjek daje predložak testa, a nepismen ili polupismen klesar ga u kamen kleše. Klesar ga pri tome kopira; on tretira tekst kao sliku, kao likovnu tvorbu: - u tome i leži uzrok onih brojnih odstupanja i pogrešaka koje zapažamo na natpisima od antike do danas.*[6] Takvo su Fučićevo mišljenje prihvatila i suvremena filološka imena kao npr. Eduard Hercigonja i Josip Bratulić.

Kako je gornji lijevi dio natpisa jedva vidljiv i usto oštećen, taj se početni dio teksta čitao vrlo različito:

1. Simbolička invokacija povezana s datacijom:

[6]Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*, Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 234

a) + [·Č·R·] = (1100): F. Rački 1877., I. Črnčić 1888., V. Štefanić 1941.
b) + ·Č (·) = (11..): V. Jagić 1911.
c) + ·Č·N·Ž = (1077): J. Hamm 1952.
d) + ·Č·N·D = (1079): J. Hamm 1980.
e) + ·Č·R·D = 1105: Margetić 2000.

2. Datacija bez simboličke invokacije:
   a) ARG (1104) ili ARZ (1107): I. Kukuljević – Sakcinski
   b) ČRI (1120): R. Strohal
3. Simbolička invokacija i slova (bez datacije):
   a) ARѣ ili Azѣ: Črnčić
4. Slova bez simboličke invokacije
   a) ARѣ: Črnčić, Košuta
   b) AZѣ: Črnčić, Košuta, Štefanić, Fučić, Žagar.

Črnčić je predložio tri čitanja početka Baščanske ploče, jedno s invokacijom, drugo kao *ARѣ* i kao treće *AZѣ*. Fučić 1978. više ne dvoji i govori: *Na početku teksta je klesarska greška koju su stariji istraživači romantično interpretirali datumom*. (Fučić, 1982, 234) Lujo Margetić smatra da bi bilo prihvatljivije složiti se s Račkim, Črnčićem i drugima da na početku ploče postoji simbolička invokacija, vrlo slična onoj na Jurandvorskom ulomku 1. Nakon invokacije nalaze se tri slova koja označavaju brojke, što se vidi po točkama između slova i po titlama iznad slova. U obzir dolaze godine: 1105., 1107. i 1150.

Oštećeno mjesto na kraju četvrtog retka toliko je nečitljivo da su glagoljski paleografi u njemu čitali razna rješenja:

1. isѣšedѣ – Rački, Geitler
2. isvedokѣ – Črnčić
3. isѣvedoci – Jagić
4. is(v).... – Štefanić
5. isѣerma – Hamm

Osnovni je problem na kombiniranju kraja 4. retka sa slovima „mi“ idućega reda. Račkome je taj „mi“ označavao prvo lice množine osobne zamjenice i odnosio se na župane koji se navode dalje u tekstu. Ćrnčićeva čitanja *i s(ve[dokѣ]mi* ili *s(ve[doka]mi* tumačio je da se taj „mi“ odnosi na opata Držihu u smislu „meni“. Črnčićevo čitanje *i s(vedokѣ)mi* prihvatili su Jagić 1911. i Strohal 1912. Hamm 1952. predlaže *s(vetago) jer(oli)ma*.

Ime župana na početku petog retka se u literaturi čita na razne načine: Kukuljević ga je 1873. godine pročitao kao *desimir*, Rački 1875. *desi(l)a,* Geitler 1883. *desi.ra*, Črnčić 1883. *desi(l)a,* Strohal 1912. *desida*, Štefanić 1941. *desi.ra,* Hamm 1952. *desim(i)ra*, što je 1955. godine preuzeo Štefanić, a nakon njega i Fučić. Bez teškoća se primjećuje da je klesar odvojio slova točkicama: d·e·s·i·(?)·a. Takvo odvajanje slova na ovako kontinuirani i istaknuti način ne postoji ni na jednom drugom mjestu na Ploči. Slova toga imena su ponešto veća od najvećeg broja drugih obližnjih slova i ime je smješteno približno na granici prve i druge trećine natpisa. Željelo se istaknuti toga župana kao osobito značajnu osobu pri Zvonimirovu darivanju neobrađenog zemljišta samostanu. On nije svjedok, on je predstavnik kralja Zvonimira, on je poslъ. (Margetić, 2000: 32)

Zadnje slovo u 5. retku dosta je oštećeno, ali se ipak razaznaje lijevi luk i donje oko slova U te ostatak gornjeg oka te središnja vodoravna crta. Sve to upućuje na ostatke slova u kao što su to čitali svi autori do 1978. godine.

Tekst Bašćanske ploče danas je u cijelosti iščitan, u čemu suvremena znanost najuspješnijim drži Branka Fučića. Prijedlog čitanja Bašćanske ploče prema Luji Margetiću:

Osuvremeni tekst:

1. +1105. U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Ja,
2. opat Držiha, pisah ovo o ledini, koju je
3. dao Zvonimir, kralj hrvatski u
4. svoje doba sv. Luciji i sv. Mikuli.
5. Mi župan Desila u Krbavi i žrel u Lu-
6. ci, Priba, njegov brat, poslanici u Vinodolu i na cijelom o-
7. toku. Ako tko to zaniječe, neka ga prokune i Bog i 12 apostola i 4 e-
8. vanđelista i sv. Lucija, amen. A oni koji sada žive,
9. neka mole Boga za njih. Ja, opat Dobrovit, zi-
10. dah ovu crkvu sa svojom devetero
11. braćom u vrijeme kneza Kosmata, koji je vladao
12. cjelokupnomkrajinom. A bio je u to vrijeme M-
13. ikula u Otočcu sa sv. Lucijom u zajednici. [7]

[7]Margetić, Lujo. 2000. *Bašćanska ploča*, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka : Vitagraf, str. 44

3.2.7.3. Jezik i pismo Bašćanske ploče

Brojni teoretičari su konstantirali da je Ploča pisana hrvatskim jezikom i da je ona najstariji spomenik našega jezika. Kada su autori bili jače obuzeti rodoljubljem dodavali su još neke odrednice: *čisti, narodni, naš*. Oprezniji filološki istraživači su odmah primjetili da na Ploči supostoje staroslavenske i starohrvatske jezične osobitosti. Međutim, nisu se mogli složiti koji je jezični sloj temeljan, a koji se naslojava. Jedni su bili uvjereni da se radi o staroslavenskom tekstu u koji se probila i pokoja hrvatska jezična individualna crta, a drugi su smatrali da je to starohrvatski tekst s naslojavanjem osobitosti književnog crkvenoslavenskog jezika. Vjekoslav Štefanić je zauzeo stav: „*Jezik natpisa je hrvatski s elementima crkvenoslavenskog*. (Štefanić, 1969: 21) I drugi istraživač hrvatske glagoljske epigrafike Branko Fučić misli slično kao i Štefanić: *Ploča dokumentira živi hrvatski jezik s natruhama književnog crkvenoslavenskog jezika*. (Fučić, 1971: 240) Stjepan Ivšić smatra da je Bašćanska ploča pisana hrvatskim jezikom čakavskog dijalekta. Kao dokaz toj tvrdnji navodi da se umjesto nosnih samoglasnika *e, o* na ploči nalaze usneni *ǫ* i *ę*, prezent *poreče* u izrazu *iže to poreče* nema na kraju *–t* kao u staroslavenskom, a tome je dodao i tvrdnju da se u *crêkъvъ* krije čakavsko *crekva* ili *crikva*.

Autori koji traže staroslavenizme u tekstu spominju ove riječi: *azъ, iže, juže, svoję, svetaja, svetago, obladajućago, svoeju, živetъ*. Nije lako opisati hrvatsku redakciju općeslavenskog književnog jezika jer nam nedostaju podrobnija znanja i o njenom odnosu prema kanonskom staroslavenskom i prema drugim redakcijama.

Rački i drugi istraživači su primijetili su da se u Bašćanskoj ploči često upotrebljava poluglas, lako zapazivši da nema *jera* nego dolazi samo *jor*. Štefanić piše da se na Ploči poluglasovi gotovo pravilno upotrebljavaju. Bašćanska ploča dosljedno kao malo koji stari slavenski tekst poštuje zakon otvorenih slogova. Da bi pisao u skladu s tim zakonom, pisar je stavio drugi poluglas i u Kosmatovo ime (*ko-sъ-mъ-ta*), a suvišni jor u riječi *kъrainu* samo ukazuje na tu svjesnu namjeru da se piše u skladu sa spomenutim zakonom. Istraživanje Stjepana Damjanovića također pokazuje da se na Ploči dosljedno upotrebljavaju jerovi i time tekst poštuje zakon otvorenih slogova, tj. zakon po kojemu svaki slog mora završiti samoglasnikom. On u vezi s poluglasovima ustvrđuje: 1. uvijek se upotrebljava samo jedan znak, 2. taj znak je uvijek jor, 3. nikada se poluglasovi ne zamjenjuju tzv. punim samoglasnicima, 4. nikada nisu ispušteni na mjestima gdje ih očekujemo, 5. pojavljuju se i na mjestima gdje ih u praslavenskom nije bilo. (Damjanović, 1990: 74) Gubitkom završnih samoglasnika -ь i -ъ, odnosno njihovo svođenje na samo jedan fonetski izjednačen samoglasnik, zaista je počelo prestajati razdoblje praslavenske

glasovne harmonije, odnosno zakona otvorenoga sloga, jer je i taj jedan samoglasnik, koliko god bio fonetski sličan ostalim samoglasnicima ili različit od njih, postupno prestajao postojati, tj. nije više imao prijašnje fonološke vrijednosti. Stoga Moguš tvrdi da je zbog svega toga nastupilo razdoblje zasebnih putova razvoja pojedinih slavenskih jezika te da baš to potvrđuje Bašćanska ploča. (Moguš, 2010: 38)

Uz redukciju -ь i -ъ na samo jedan znak, Damjanović uočava i druge jezične promjene na Ploči, a to su: prijelaz fonema y u i, preobrazbu nosnih vokala *ǫ* i *ę* u *o* i *e*, realizacija jata. (Damjanović,1990: 73) Drži se da su se fonemi *i* i *y* – i pored svojih artikulacijskih razlika – slili u jedan fonem s dvjema glavnim varijantama od kojih se jedna (*i*) nalazila iza mekih konsonanata, a druga (*y*) iza tvrdih. Razumije se da je promjena toga smjera (y > i) potrajala relativno dugo, kako pokazuju zapisi nekih hrvatskih antroponima (npr. Nynъ > Nin, Solynъ > Solin, Rymъ > Rim), da bi proces bio dovršen negdje krajem 11. stoljeća. Na Ploči nalazimo redovito uklesano *e* umjesto starijega fonema *ę* pored jedinoga primjera *svoję*, dok je umjesto starijega fonema *ǫ* uvijek nalazi *u* (npr. *svetuju Luciju*). Četvrta se promjena zapravo odnosi na pitanje: kako čitati grafem *ê* (jat) koji je glagoljicom zabilježen na Bašćanskoj ploči. Postoji i mišljenje B. Jurišića da se ê "u doba Ćirila i Metoda izgovarao u okolici Soluna kao ja". U sklopu toga razmatranja može se razumjeti ponajprije bilježenje imena Êkovъ (= Jakovъ), a onda i primjera *svetaê* (= *svetaja*), *Luciê* (= *Lucija*) u Bašćanskoj ploči. Veoma vjerojatnu realizaciju vokala i umjesto *ê* primjećuje Damjanović u primjerima: Ljd. *Krъbavê* (= *Krbavi*) i *Vinodolê* (= *Vinodoli*) i u Ljd. *ledinê* (= *ledini*), *Licê* (= *Lici*), *Otocê* (= *Oto[č]ci*). Grafem *jat* na ploči se javlja devet puta: dvaput označava skupinu *ja* (*staê luciê*), triput se javlja kao grafički morfem u lokativu s prijedlogom (*o ledinê*, v*ъlucê,vъotocê*), jednom u kontrahiranom imperfektu pomoćnog glagola (*bêše*). U svim tim primjerima jat stoji u skladu sa staroslavenskom normom, uz činjenicu da nigdje nemamo zamjenu jata samoglasnicima *i* ili *e*.

Oblik krъ*bavê* istraživači povezuju s imenicom *župan* i tumače kao genitiv. Taj dio teksta nalazi se na jednom od slabije čitljivih mjesta na Ploči (5. redak), ali većina istraživača drži da tekst glasi mi županъ *desimra krъavê*. No, ukoliko se radi o genitivu tada bi gramatički morfem bio *–i* ili *–e*, a ne *–ê*. Damjanović tvrdi da ovdje nije riječ o genitivu, nego ili o besprijedložnom dativu ili o besprijedložnom lokativu. Značenje spomenutog izraza je *župan u Krbavi* ili *župan Krbavi*[8]. (Damjanović, 1990: 75) Na Bašćanskoj ploči posebno se glasovno i stilistički ističe sintagma u instrumentalu: *svojeju bratiju devetiju*, gdje je instrumental i svojim oblikom i

[8]Damjanović, Stjepan. 1990. *Jezik Bašćanske ploče*, Fluminensia: časopis za filološka istraživanja, No.2 Siječanj 1990, str. 76

položajem prijedloga posebno istaknut i naglašen. U hrvatskoj književnosti izražavanje instrumentalom, od Bašćanske ploče do danas, nosi osobite, plemenite i snažne stilističke naboje.

Žagar analizirajući ova dva iskaza: ... *da iže to poreče, klъni i bogъ i .bi. apostola i .g. evanjelisti i sveatê luciê amen., ... da iže sdê životъ moli za ne boga...,* zaključuje da je riječ *da* imala funkciju pojačavajuće čestice te je zaključio da je toj pojačavajućoj dodana konektorska funkcija koja je u prototekstu imala kopulativnu funkciju. (Žagar, 1997: 78) Damjanović podržava ovu tezu navodeći primjere iz Vinodolskog zakona te iz usmene književnosti.

Pravopis ili ortografija predstavlja naziv za skup pravila koja određuju način pisanja nekoga jezika. Hrvatski filolog i jedan od najvažnijih proučavatelja Bašćanske ploče, Mateo Žagar, ističe nekoliko osnovnih grafetičkih razina u tekstu Bašćanske ploče, a to su: linijski ustroj, kraćenje riječi, ligature, punktuacija, scriptura continua, miniskulizacija. (Žagar, 2000: 212) U Bašćanskoj ploči nema ligatura osim, kako Žagar navodi, u riječi *poreče*, gdje je riječ o spojenici *re* (В ⁻ъ ⁺ɜ). U staroslavenskim tekstovima obaju pisama uvriježeno pravilo o stezanju svetim imena, primjenjeno je na Bašćanskoj ploči nedosljedno. Unatoč čvrstu pravilu o kraćenju nomina sacra u staroslavenskim tekstovima, primjer *svetuju* neće se stezati, a ni obilježiti titlom. Kratit će se posve u skladu s naslijeđenim pravilima o kraćenju nomina sacra, s natpisanom titlom: s(i)na, s(ve)tago, ap(osto)la, eva(n)ĵ(e)listi, s(ve)taê. Ne krate se, ali se ipak obilježuju titlom ove riječi: duha, boga, crêkъvь, devetiju, svetuju, luciju. Krate se, ali se ne obilježuju titlom: otca, dni, am(e)nъ,zъvьnim(i)rъ, l(i)cê, vinod(o)lê. Bašćanska ploča dosljedno čuva neprekinuto pisanje, tzv. scriptura continua. Do majuskulizacije početnih slova ne dolazi. To i jest zakonitost koja odgovara starijoj obloj glagoljici.

Na temelju navedenoga možemo zaključiti da je jezik Bašćanske ploče hibridan koji sjedinjuje osobine hrvatskoga tipa staroslavenskoga jezika te hrvatskoga narodnog (čakavskog) jezika onog vremena – hrvatskostaroslavenskog (Damjanović, 2004: 215).

3.2.7.4. Bašćanska ploča kao književno djelo

Bašćanska ploča bila je dosad predmet paleografskog, historijskog, filološkog promatranja. U posljednje doba ona se svojim mikrostrukturama našla i u obzoru zanimanja znanosti o književnosti. O književnoj strukturi Bašćanske ploče dosad su najkompetentnije pisali Hercigonja i Bratulić. Hercigonja je naglasio ritmičko pulsiranje, artikuliranost na ritmičko–smisaonečlanke, anaforičko ponavljanje. Bratulić je još 1970. godine isticao da Bašćanska ploča nosi odlike književnog izražavanja. Stamać navodi mnoge čimbenike koji uvjetuju literarnu

vrijednost Bašćanske ploče: ritmička organizacija stare proze (isokolone: logičko-misaoni članci i govorno-akcenatske cjeline kao rimotvorni elementi; ritmičko-figuralna sredstva poput anafore, asonance, homeoteleuta, polisindeta ili pak sintaktički paralelizam u funkciji ostvarivanja ritmičkog kontinuiteta, pulsiranja iskaza). (Stamać, 2011: 2) Josip Bratulić tomu pridodaje strogoću i funkcionalnost pisma i riječi.

Ante Stamać navodi kako je Bašćanska ploča svojim kompozicijskim svojstvima tipična isprava u književnogenološkom smislu te da je pisana prema pravilima *artis dictandi* rasprostranjenim diljem srednjovjekovnog latiniteta. Riječ je o umijeću sastavljanja isprava koje se u notarskim školama u Italiji 11. i 12. st. izučavalo kao posebna disciplina. *Ars dictandi* nastaje na starim modelima (formulama) isprava, a njeguje pritom i stil i ritam rečenice. Stamać ističe razliku Držihine i Dobrovitove poruke, uočava zlatni rez, upozorava na okolnost da Bašćanska ploča počinje i završava prvim i posljednjim slovom grčkog alfabeta. Ističe da središnje mjesto kletve odaje jezgrenu smisao te na temelju tih pojedinosti zaključuje da je Bašćanska ploča književno djelo. Gotovo svi važniji elementi što ih sadrži stari model isprava, nalaze se i na Ploči. Usporedi li se šestnjezinih dijelova s unutrašnjim obilježjima isprave kao vrste specifično stilizirana pravnog teksta, naići ćemo na sukladnost. Ploča dakle realizira bitne elemente strukture isprave kao rezultata notarskog umijeća. Ploča je dakle pisana stilom koji je uobičajen u to doba.

Upada u oči i razlika između Držihine i Dobrovitove poruke unutar 13 redaka cjelovitog zapisa. Prva poruka obuhvaća 7 do 6 redaka teksta, dok se druga Dobrovitova poruka proteže kroz 4,5 retka teksta. Razmjer je dakle sljedeći 12,1 (cjelina darovnog i gradbenog teksta) : 7,6 (Držihin zapis) : 4,5 (Dobrovitov zapis), a to je odnos koji je gotovo identičan razmjeru zlatnog reza. Čitav je diskurs Ploče, njezinih 13 redaka kojima se proteže jezična struktura, organiziran prema znamenitom plastičkom i arhitektonskom naputku. Uz zlatnoreznu prožetost teksta Ploče, u oči upada i niz promišljenih klesarskih postupaka. Ploča počinje i završava prvim i posljednjim slovom grčkog alfabeta, u općenitom značenju formule početka i svršetka, alfe i omege. U samom geometrijskom središtu Ploče nalazi se riječ *klъni*. Nalazi se točno u sedmom redu odozgor i odozdol. Rečenica kletve dakle u središtu je raspoređenog teksta, a njezino semantičko žarište, rema, u geometrijskom je središtu kamene plohe. *Alfa i omega* tako svojim prostornim smještajem uokviruju strahotnu rečenicu, kaznu koja ima stići onoga tko se bude usudio dirnuti u posjed Držihine i Dobrovitove braće. Središnje mjesto kletve odaje smisao čitavog obrambenog zapisa Ploče.

Tekst Bašćanske ploče klesan je i raspoređen u 13 redaka. Nije međutim moguće zanemariti činjenicu da je blagdan svete Lucije baš 13.12. U Bašćanskoj ploči brojevi 3, 7, 12, 13 i 24 igraju ulogu *dubinskih korelativa, arhetipskih realnosti i skrivenih analogija*. (Stamać, 2011: 12) Prema Hercigonjinoj razdiobi, članaka u Bašćanskoj ploči ima 24. Stamać tu brojku vidi kao umnožak broja 12, zatim kao *umnožak triju ranokršćanskih realija duha i četiriju strana svijeta*. (Stamać, 2011: 9) 12. članak završava riječju Bog, na koju se točno nadovezuje trinaesti članak. 24. pak članak završava riječju jedino. To se ne može smatrati slučajnim,nego promišljenim izborom pobožnoga srednjovjekovnog redovnika.

Stamać upozorava i na prve riječi početaka (*az*ъ): azъ početka same Bašćanske ploče, azъ početka Držihina zapisa i azъ početka Dobrovitova zapisa tvore u prostornom smislu istokračan trokut, osnovicom horizontalan, visinom okrenut „nadolje“. Tri istovjetne osobne zamjenice predstavljaju tri vrha trokuta, kojemu je u osnovici tekst invokacije, znamen vjere, samo Trojstvo. (Stamać, 2011: 9)

Margetić smatra vrlo znakovitim način na koji su navedene ugledne osobe u Bašćanskoj ploči. Osobe koje se spominju raspoređene su po retcima ovako:

1. ..... AZъ
2. OPATъ DRЬŽIHÅ...
3. ... ZъVъNIMRъ KъRALъ HRъVÅTъSKъï
4. ...
5. MI ŽUPÅNъ D·E·S·I·L·Å ...
6. ..PRBъ...
7. .....
8. .....
9. ..... AZЬ OPÅTъ DBROVITъ...
10. ....
11. .....KъNEZA KOSъMЬTÅ.....
12. ....
13. .....[9]

Ovakva kompozicija sigurno nije slučajna. Za sastavljača predloška središnja ličnost je župan Desila, čija je uloga naglašena nešto većim slovima, točkama između pojedinih slova imena i mjestom na Ploči, koje odmah privlači pogled gledatelja Ploče. Drugo mjesto po važnosti

[9]Margetić, Lujo. 2000. *Bašćanska ploča*, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka : Vitagraf, str. 40.

zauzima opat Držiha. Riječ AZъ koja se odnosi na njega, vrlo je spretno zadržana na kraju prvog retka, tako da je opat dobio vrlo počasno mjesto na početku drugog reda. Mjesto dodijeljeno hrvatskom kralju Zvonimiru obuhvaća cijeli drugi redak. Imena ostalih triju osoba mnogo su manje istaknuta.

Strukturom tekstnih jedinica pozabavio se i Žagar u iscrpnom radu[10] u kojem je kao osnovu svog istraživanja uzeo golemi doprinos istraživanja Branka Fučića. Konačni je rezultat njegovih istraživanja da je temeljni koherencijski čimbenik sama crkva sv. Lucije, a jedan od njegovih prijedloga objašnjenja početnog azъ u Bašćanskoj ploči je da taj azъ zajamčuje tekstnu cjelovitost i da ne radi o grješki klesara. Time bi se po Žagaru dobila granična povezanost makrojedinica i mediojedinica pa bi čitav tekst bio podijeljen na tri veće cjeline, od kojih svaka započinje s „ja". Tekst Bašćanske ploče, prema Mateu Žagaru, strukturiran je na sljedeći način:

Početak:

1. Azъ vъ ime Otca i Sina i Svetago Duha.

Glavni dio:

Prvi dio:

1. Azъ opatъ Drъžiha pisahъ se o ledinê juže

   da Zъvъnimirъ kralъ hrъvatъsky vъ dni svoj,

   vъ Svetuju Luciju.

2. I svedomi: županъ Desimra Krъbavê, Mratinъ vъ L(i)cê, Prbъnebža sъ poslъ Vinodolê, Ékovъ v otocê.
3. Da iže to poreče klъni i Bog i ·bi· (12) apostola i

   ·gi· (=4) evanĵelisti i Svetaê Luciê amenъ

4. Da iže sde živetъ moli za ne Boga

Drugi dio:

1. Azъ opatъ Dbrovitъ zъdahъ crêkъvъ siju i svoeju bratiju s devetiju vъ dni kъneza Kosъmъta obladajuĉago vъsu kъrainu.

[10] Žagar, Mateo. 1997. Kako je tkan tekst Bašćanske ploče, Zagreb : Hrvatsko filološko društvo

2. I bêše vъ tъ dni Mikula vъ otočъci sъ Svetuju
   Luciju vъ edino (...) [11]

Najveći dio natpisa Bašćanske ploče pripada glavnome dijelu. On se sastoji od dvije odvojene cjeline –mediojedinice. U prvome je zapisu subjekt opat Držiha, subjekt drugoga zapisa je opat Dobrovit. Držihin zapisi čine četiri izričaja, međusobno razmjerno neovisna. Tematske osovine svakog pojedinog izričaja koncentriraju se oko ovih radnji: tvrdnja da je Zvonimir darovao ledinu; svjedočenje; kletva onima koji poreknu prvu tvrdnju; molba da se moli Boga za nje. U drugoj se jedinici glavnog dijela odmah prepoznaje da je posrijedi zapis o gradnji crkve. Dok Držihin zapisi ima predložak u pravnom dokumentu, Dobrovitov zapis nije pravni dokument. Obje mediojedinice glavnog dijela natpisa započinju istom zamjenicom, ali se odnose na različite subjekte, možemo reći da to ja svjedoči autorovu nadprisutnost. Mnogi su lingvisti dosad isticali kako su upravo zamjenice ona jezična kategorija prema kojoj se najbolje očitava komunikacijska vrijednost određenog teksta. Za razliku od početnog azъ gdje nam osoba ostaje nepoznata, u Držihinoj i Dobrovitovoj cjelini nalazimo apoziciju: nakon upisane zamjenice navodi se i ime izricatelja. U nekim tekstovima osnovna je svrha uvrštavanja apozicije naglašavanje pravne snage izrijeka, osobito kad su izricatelji visoke državne i crkvene osobe.

Tekstnolingvistička analiza M. Žagara utvrđuje da su dva bitna dijela Ploče povezana invokacijom i da su prvotni pravni tekstovi iz kartulara urezivanjem u Ploču dobili povišene komunikacijske vrijednosti s prepoznatljivim estetizirajućim izrazom.

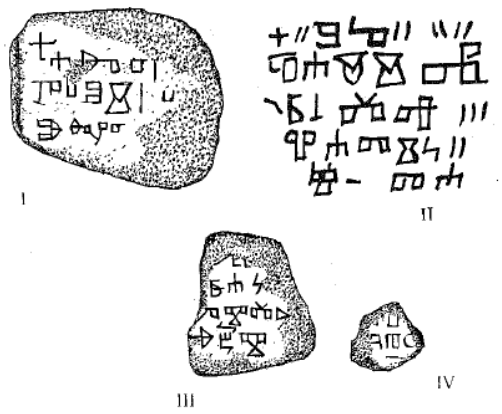
Bašćanska ploča književno je djelo u kojemu se manifestira struktura duha i sklop mogućnosti opstanka jedne dramatične epohe. U obliku koji je prepun hrapavosti i napuklina, a ipak se iza njih sluti neki jasan sklad.[12]

3.2.8. Jurandvorski ulomci

Riječ je o četiri ulomka ploče s glagoljskim slovima. Nađeni su u crkvi Sv.Lucije u Jurandvoru iz koje je i Bašćanska ploča s kojom su ulomci po paleografskim osobinama istodobni. U crkvi su sva četiri ulomka nađena u opločenju poda na lijevoj strani svetišta. Budući da je Bašćanska ploča služila u crkvici kao lijeva okomita pregradna ploha (septum) između svetišta i prostora za puk, neki istraživači pretpostavljaju da su Jurandvorski ulomci

[11]Žagar, Mateo. 1997. Kako je tkan tekst Bašćanske ploče, Zagreb : Hrvatsko filološko društvo, str. 21
[12]Stamać, Ante. 2011. *Baščanska ploča kao književno djelo*, Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, str. 14.

najvjerojatnije ostatci uništene desne pregradne plohe, na kojoj se nastavljao tekst Bašćanske ploče. Što bi moglo značiti da su oni zapravo – druga Bašćanska ploča, navodi Branko Fučić. (Fučić, 1982: 251) Danas se prvi ulomak nalazi u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu, treći i četvrti u Biskupskom ordinarijatu u Krku, dok je drugi ulomak izgubljen. Ulomke I i II pronašao je Ivan Čmčić 1864. godine, a III i IV Branko Fučić 1957.

Slika 11. Crtež Jurandvorskih ulomaka prema Branku Fučiću [Izvor 13.]

Petrografska analiza ulomaka pokazuje isti sastav kamena i fosila, slova su im slična i iste su veličine pa se može pretpostaviti da se radi od dijelovima jedne razbijene ploče. Suvisle riječi koje se mogu dokučiti iz tih ulomaka jesu: azъ, opatъ, prosihъ, Zvъnimirъ, Lucič, križъ, hrvatskъ. Vapnenac Bašćanske ploče nije sličan vapnencima triju ulomaka.

Najvažnije podatke nam pruža Ulomak 1. Odlomljen i nagrižen s gornje strane i s donje bočne strane, dimenzija je 27 x 23 x 10cm. Ulomak je našao Črnčić 1864. Tekst na tom ulomku počinje simboličkom invokacijom. To govori da je tamo početak cijelog natpisa i da ovaj ulomak predstavlja gornji lijevi ugao. Tekst natpisa glasi: + Azъ /PROSIHЪ / U ZVЪNIM / LUC.

Slika 12. Jurandvorski ulomci [Izvor 14.]

Ulomak 2. nestao je 1879. Našao ga je Črnčić i objavio 1864, no Geitler ga nije više našao u crkvi sv. Lucije. Uništen je ili je možda završio u nekoj stranoj kolekciji. Ne znamo mu dimenzije. Jedina dokumentacija o njemu jest Črnčićev precrt, objavljen 1864.: ?H / VAISъ /KRIŽъ/VATSK/ Č.TA. Štefanić ga datira najkasnije u 12. stoljeće.

Ulomak 3 otkriven je 1957. prilikom arheološkog istraživanja opatije sv. Lucije. Nepravilni ulomak ploče od bijela vapnenca, odlomljen na svim bočnim plohama, dimenzija 20,5 x 24 x 9,5 cm. Na ulomku broj 3 su 4 retka natpisa. Ostatke slova u prvom retku je teško identificirati. RAK JUÏŽ BъÏ. Štefanić smatra da se mora datirati najmanje u 12. st.

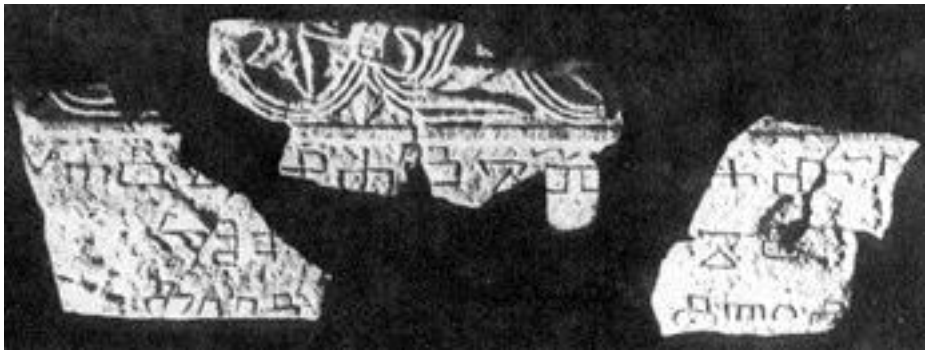
Ulomak IV otkriven je 1957. prilikom arheološkog istraživanja opatije sv.Lucije. Nepravilni ulomak ploče od bijela vapnenca, odlomljen na svim bočnim plohama. Slova se zbog grubog načina klesanja i zbog oštećenosti ne mogu sasigurnošću čitati: ??/* ъP(?)o(?).

Slovo B (Ulomak 3), zavrnute donje crte, znak je starosti, a ujedno je i znak srodstva s kvarnersko-istarskom grupom spomenika. Slovo V na ulomku 1 i na Ulomku 2 imaju duboku lučnu spojnicu kao naspomenicima 11. i 12. stoljeća. Slovo iže koje dolazi na ulomku 3, nema poslije 12. st. Glagoljsko I (Ulomak I) dolazi ovdje u najstarijem svom obliku. Taj oblik već u 12. st. biva zamijenjen novijim, mlađim oblikom. No, uz taj izvorni glagoljski znak, nalazimo na ulomku I te na ulomku II recepciju znaka I iz latiničnog ili ćirilićnog alfabeta kao i na drugim najstarijim kvarnerskim glagoljskim spomenicima (Krčki natpis, Bašćanska ploča). Znak starine je i granato slovo M na Ulomku 1. Glagoljsko N znak je starine, jer se ta crta poslije 12. st. počinje gubiti. Oblik ključa za poluglas varira od gotovo oble stilizacije na UlomkuIII kakvu nalazimo na Valunskoj ploči, do uglate stilizacije na Ulomcima I i II, koja je karakteristična za naše spomenike 12. I 13. stoljeća. Oblikovanje slova Ju na Ulomku 2 karakteristično je za najstarije glagoljske spomenike uopće, a posebice za Valunsku ploču i Bašćansku ploču. U paleografskom pogledu Jurandvorski ulomci mogu se datirati vremenom Bašćanske ploče.

Svojom lako pretpostavljivom važnošću za hrvatsku kulturnu povijest, a podjednako toliko svojim zagonetnim sadržajem i zagonetnim nestankom, ulomci ne prestaju poticati radoznalost kulturne javnosti.

3.2.9. Senjska ploča

Riječ je o ulomcima razbijene ploče koja je bila dio crkvene pregrade u nekoj staroj senjskoj crkvi. Ulomci su pronađeni pri obnovi ulaza u tvrđavu Nehaj godine 1965. Rekonstrukcijom je utvrđeno da ulomci pripadaju gornjem dijelu lijevog pluteja, a budući da izradom, ukrasom i duktusom slova sliče čuvenoj Bašćanskoj ploči datiraju se u razdoblje oko 1100. godine. Pretpostavlja se da je Senjska ploča mogla stajati u ranoromaničkoj crkvici sv. Jurja, čiji su temeljni ostatci otkriveni u prizemlju Nehaja. I oblikom i funkcijom podsjećaju na Bašćansku ploču. Fučić pretpostavlja da je Senjska ploča, kao plutej, bila duga najmanje 165 cm, mogla je imati dimenzije slične Bašćanskoj ploči, biti duga oko 2 m i visoka oko 1 m. Na krhotinama se vidi uklesan ukras troprute lozice, potpuno sličan ukrasu s Bašćanske ploče. Ispod ukrasa na tim krhotinama vidjela su se pojedina glagoljska slova, a i ona su oblikom pripadala istomu onomu razvojnomu stupnju glagoljskoga pisma kojemu pripada i glagoljsko pismo Bašćanske ploče. Ona joj je sestra po obliku, po namjeni, po ukrasu lozice, po tipu glagoljskih slova koji pripadaju prijelaznome periodu između starije oble i mlađe uglate glagoljice. Sestra joj je i po tome što se na njoj uz glagoljska slova pojavljuju i pojedina latinička ili ćirilska slova. (Fučić, 1973: 132)

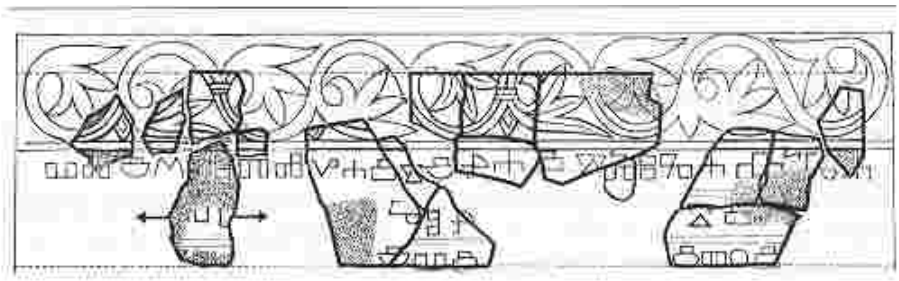

Slika 13. Ulomci Senjske ploče [Izvor 15.]

Branko Fučić u prvom retku Senjske ploče čita invokaciju: [Vъ IME OTъ]CA I S[I]NA I S(VE)T[OG]A D(U)H[A....], dok se iz skupina pojedinih slova u drugom i trećem retku ne može rekonstruirati smisleni sadržaj. U invokaciji je genitiv pridjeva "sveti" u hrvatskom obliku svetoga, a ne u crkvenoslavenskom obliku svetago. Senjska ploča ima 33 znaka: A, V, D, I, N, O, S, T, H, C Š. Nigdje se nije sačuvao znak za poluglas. Oblik slova D (ⰴ) na Senjskoj ploči pripada starom, iskonskom tipu toga glagoljskog znaka, a to znači da nije mlađe od 12. stoljeća.Znak za slovo I (ⰻ) pripada skupini starijeg oblika i to u onoj osebujnoj morfologiji, koja dolazi na Bašćanskoj ploči. Oblik slova I postavlja vremensku granicu postanka ovog spomenika u 12. stoljeće. Uz vlastiti glagoljski znak za O zapažamo na Senjskoj ploči i latinički

(ili ćirilski) znak za to slovo (Ѳо). Na temelju paleografske analize Fučić zaključuje da pismo Senjske ploče pripada prijelaznom periodu oble u uglatu glagoljicu. Neka slova podudarna su slovima na Bašćanskoj ploči, a pojavu recepcije znakova iz latiničkog (ili ćirilskog) alfabeta koju zapažamo na Bašćanskoj ploči, pratimo također i na Senjskoj ploči, gdje se uz glagoljsko O javlja i latiničko (ili ćirilsko) slovo O. No, niz slova (D, O, T, V) pokazuje mlađi razvojni stupanj, veću uglatost, izrazitiji dvolinijski sustav pisma pa se može reći da je Senjska ploča nešto mlađa od Bašćanske ploče.

Senjska ploča, iako pronađena fragmentarno, vrijedan je spomenik i dragocjeno svjedočanstvo starohrvatskoga crkvenog graditeljstva, ali i klesarstva i pismenosti koja se razvijala na domaćem narodnom jeziku i pismu. Kao i Bašćanska, Senjska je ploča izdanak stare glagoljske pismenosti i narodnog bogoslužja koje je cvjetalo na hrvatskim prostorima krčke i senjske biskupije.

Slika 14. Rekonstrukcija gornjega dijela Senjske ploče prema zamisli Branka Fučića [Izvor 16.]

3.2.10. Kninski ulomak

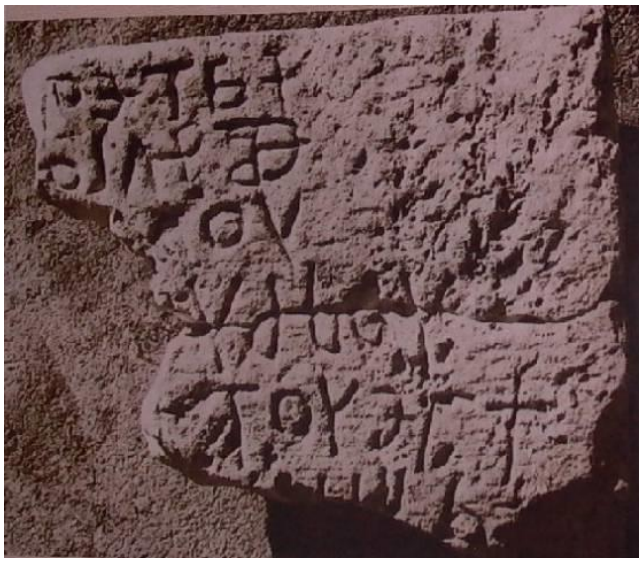
Kninski ulomak, zajedno s Plastovskim ulomkom svjedok je prisustva glagoljice i u unutrašnjosti hrvatske države u ranom srednjovjekovlju. Natpis s prijelaza 11. u 12. Stoljeće nađen je u crkvi Svetoga Bartola u Kapitulu kraj Knina. Riječ je o ulomku luka koji je ukrašen romaničkom lozicom, a na njemu je dio natpisa u kojem se, kao i u Plastovskom ulomku, miješaju glagoljica i ćirilica. Ispod teksta OĈJU PREMI teče romanički friz s lozicom. Čuva se u Splitu, u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.

Slika 15. Kninski ulomak [Izvor 17.]

3.2.11. Plastovski ulomak

Plastovo je dalmatinsko selo kraj Skradina u kome je pronađen dio ploče s natpisom s prijelaza 11. u 12. stoljeće. Pronađen slučajnim iskopom pred kućom Tome Vrukala 1896. Dva su ulomka ploče s natpisom na bijelom vapnencu. Branko Fučić bilježi da su postojala dva ulomka, no Plastovski ulomak 2. prigodom obilaska Muzeja u Splitu 1978. više nije vidio, što znači da je ili uništen ili ukraden. Plastovski ulomak 1. koji nam je ostao, vrlo je kratak, a sadrži đerv u starom obliku. U njemu se razabire samo jedna potpuna riječ (Petra), genitiv od Petar. Miješaju se glagoljična i ćirilićna slova: PETRA / IJU / MU / UŽU / TVEGA / BRA.

Slika 16. Plastovski ulomak [Izvor 18.]

Pismo prijelaznog perioda iz oble u uglatu hrvatsku glagoljicu s recepcijama iz ćirililskog ili latiničnog alfabeta. Latinično ili ćirilsko je slovo T u prvom i petom retku prvog ulomka, slovo I u drugom retku prvog ulomka i slovo M u trećem retku prvog ulomka. Uz glagoljsko U u drugom retku prvog ulomka, upotrebljava se i ćirilsko OY u 3., 4. i 5. retku prvog ulomka. U

morfološkom pogledu veliku starinu pokazuju glagoljska slova: A, E s poprečnom vodoravnom crtom koja presijeca slovo, P s malim okruglimokom. Slova Ž, J i U morfološki su podudarna oblicima na Bečkim listićima, Jurandvorskim ulomcima i Bašćanskoj ploči.

3.2.12. **Supetarski ulomak**

Fragment kamene grede s ćiriličnim i glagoljičnim natpisom, otkriven 1986. među kamenjem urušenoga samostanskog zida u Svetom Petru u Šumi. Samostan je najprije bio benediktinski, a od XV. st. pavlinski. Po dimenzijama ulomka, njegovu obliku, njegovoj klesarskoj obradi i po mjestima prijeloma Fučić zaključuje da je on dio razbijene, prelomljene kamene grede. Kamen je domaći bijeli vapnenac kojim obiluje južna Istra. Slova u prvom retku visoka su 2 – 2,5 – 3 cm, dublje su urezana i krupnija su od slova u drugom retku, koja su visoka 1,5 – 1,7 cm i koja su urezana najviše do 1,5 mm. Oba retka, čini se, nisu nastala pod istom rukom i istovremeno.

Slika 17. Supetarski ulomak [Izvor 19.]

Natpis prema paleografskim obilježjima slova potječe iz 12. st., iz formativnog razdoblja hrvatske glagoljice. Na ulomku su odlomci napisani u dva retka. U prvom je retku ćirilicom zapisano AMENъ, što može biti završetak neke molitve ili zaziva. Ćirilično slovo *а* na tom natpisu slično je dubletskom *а* na Bašćanskoj ploči. Misteriozno slovo ⋈(A) u "Amen" može se vidjeti točno u tom obliku u nekim južnosemitskim pismima. Prema Eduardu Hercigonji to bi

slovo moglo biti podrijetlom iz beneventanskog pisma. Na taj način bi se u jednoj jedinoj riječi "Amen" ukrštavala čak tri pisma: beneventansko, glagoljsko (u slovo E) i ćirilićno (tvrdi poluglas jor: ъ). (Žubrinić, 1996: 105) U drugom retku je glagoljsko pismo starijeg perioda. U tom drugom retku jasno i nedvojbeno čitaju se slova: ÏÊKOVъ M. Posljedno slovo M je fragmentarno. Zapisano je muško ime Jakov. Prvo slovo Ï, čitko i jasno, problematično je samo u interpretaciji jer se otvara više mogućnosti:

1. Ï može biti veznik „i“ (npr. FILIPъ Ï ÊKOVъ).

2. Ï može biti dočetak atributa (npr. SVETъÏ ÊKOVъ).

3. Ime Jakov može biti zapisano u obliku ÏÊKOVъ. To se ime piše u staroslavenskim, glagoljskim i ćirilskim tekstovima na nekoliko načina: ÏÊKOVъ, ÊKOVъ, IÊKOVъ, IAKOVъ.

Ï u glasovnoj vrijednosti vodi u veliku starinu. Slovo iže (Ï) trokutne podnice znak je glagoljske davnine te upućuje na glagoljicu prije formiranja ustava. Taj oblik poznajemo kod Kijevskih listića, a od hrvatskih spomenika imaju ga Kločev glagoljaš i Jurandvorski ulomak 3. Slovo (Ê) trapezastog obrisa uočavamo od Assemanova evanđelistara sve do Grdoselskog ulomka i Humskog grafita. U veliku glagoljsku starinu seže i oblik slova K s vodoravnom crtom u srednjem dijelu i s kosom crtom pod slovom (). Već u 12. stoljeću crta se pod slovom mijenja u točku ili uopće nestaje (kao npr. na Bašćanskoj ploči). Slovo (O) na Supetarskom ulomku odgovara hrvatskim spomenicima 12. stoljeća (Bašćanska ploča, Jurandvorski ulomci, Grdoselski ulomak). Uglata četvorinasta „oka“ slova (V), približuje Supetarski ulomak Jurandvorskim ulomku IV, gdje je to glagoljsko slovo na isti način oblikovano. Kad je u razvoju hrvatskog jezika došlo do izjednačenja mekoga i tvrdoga poluglasa, to se je stanje odrazilo i u glagoljskom pismu, gdje se od 11. stoljeća piše svega jedan jedinstveni znak za poluglas u karakterističnoj formi ključa . Takav znak uočavamo na Jurandvorskim ulomcima 1 i 2 te na Humskom grafitu. Posljednji znak na Supetarskom ulomku jest slovo M.

Supetarski ulomak je nacionalni kulturnopovijesni spomenik iz 12. stoljeća. Po paleografskim značajkama on se uklapa u skupinu najstarijih glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera. Svojim prisustvom u srednjoj Istri utvrđuje već čvrstu spoznaju da se u istarsko-kvarnerskom području nalazi najstarija jezgra hrvatskoga glagolizma. Pojava ćiriličnih slova potvrđuje „južni put“ slavenske pismenosti kojim su u 11.-12. st. dolazila iz Makedonije u hrvatske zemlje istovremeno oba slavenska pisma, glagoljica i ćirilica.

3.2.13. Grdoselski ulomak

Spomenik koji je dobio ime po mjestu nalaska, po Grdoselu, naselju u brdima, 6 km sjeverno od Pazina. Selo koje je u srednjem vijeku bilo utvrđen grad kraj kojega su bile podignute dvije crkve. Na spomenik je 1946. godine upozorio Anastazije Ružić. Ulomak se nalazio u župnom stanu gdje je poslije rata bio privremeno ugrađen u zid hodnika osnovne škole. Po Fučićevom tumačenju radi se o posvećenju nekog oltara u čast dvjema sveticama kada je u Grdoselu bio svećenik, pop-glagoljaš po imenu Golob iz Tinjana, a u vrijeme grdoselskog feudalca Pangraca. Taj oštećeni zapis Fučić smješta u 12. stoljeće.

Na ulomku je natpis, uklesan hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom. Tekst pisan prijelaznom glagoljicom glasi:

ъ OLTARÊ

ъ S(VE)TAMA

GOLOBъ S TI(NA)NA

A PANъGRAC

U prvom retku nakon poluglasa pred kojim pretpostavljamo suglasnik stoji lokativ jednine imenice *oltar*. U drugom retku čitamo dativ pridjeva ženskoga roda *sveta* u obliku ъ S(VE)TAMA. U trećem retku prepoznajemo osobno ime i njegovu provenijenciju: Golobs Tinana, tj. Golob iz Tinjana. U četvrtom retku čitamo muško ime *Pangrec* (Pankracije).

Slika 18. Grdoselski ulomak [Izvor 20.]

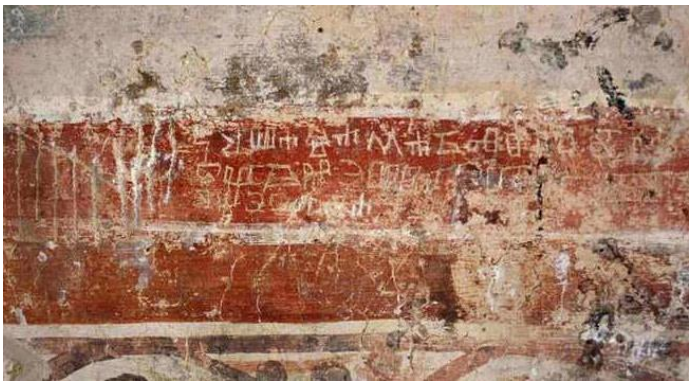
Slova O, L, T, P su uglato oblikovana. Znak za poluglas ⰔⰗⰗ, koji se javlja na Grdoselskom ulomku, svojstven je starijim hrvatskim spomenicima. Uglata stilizacija stoga

slova na tri mjesta odgovara stilizaciji tog slova na spomenicima 12. i 13. stoljeća, ali uz tu uglatu stilizaciju javlja se na jednom mjestu i starija, obla stilizacija koja je također prisutna na hrvatskim spomenicima 11. i 12. stoljeća (Krčki natpis, Bašćanska ploča, Plominski natpis, Valunska ploča). Prisutnost starije stilizacije tog znaka uz noviju stilizaciju na Grdoselskom ulomku ilustrira formativni stadij uglatoga pisma, kada novi oblici još nisu istisnuli stare. Trapezasti oblik jata kakav se pojavljuje na Grdoselskom ulomku, nalazimo na spomenicima 12. stoljeća. Struktura glagoljskog slova na Grdoselskom ulomku podudara se sa strukturom toga slova na hrvatskim spomenicima prije 13. stoljeća. Na Grdoselskom ulomku krajevi plašta ne dotiču jezgru, a tu morfološku osobitost pokazuje i jedan stariji spomenik, Valunska ploča, gdje se slovo S pojavljuje u obliku . Završni potez slova , kakav se ističe i na ranim epigrafskim spomenicima Kvarnera (na Krčkom natpisu i Bašćanskoj ploči), će se ispustiti s vremenom i potpuno nestati u 13. stoljeću. Slovo kakvo se pojavljuje na Grdoselskom ulomku, karakteristično je i na ranim kvarnerskim spomenicima, Krčkom natpisu i Bašćanskoj ploči. Branko Fučić paleografskom analizom zaključuje da su tip i stilizacija većine slova na Grdoselskom ulomku mlađi od tipova i stilizacija na spomenicima 11. stoljeća. Također navodi da na našim glagoljskim spomenicima 13. stoljeća ne nalazimo više tipova i stilizacija najkarakterističniji slova (ъ, n, g, s, ê) kakva se pojavljuju na Grdoselskom ulomku. Iz navedenog datira spomenik u drugu polovicu 12. stoljeća.

Grdoselski ulomak uvjerava nas da je glagoljsko pismo bilo u 12. stoljeću čvrsto ukorijenjeno u srednjoj Istri, u Pazištini.

3.2.14. Humski grafit

Humski grafit nađen je na freskama u crkvi sv. Jerolima u Humu, u unutrašnjosti Istre. Nastao je u drugoj polovici 12. stoljeća i po svojim paleografskim osobinama pripada formativnom razdoblju hrvatske glagoljice, zajedno s najpoznatijim kamenim spomenicima.

Slika 19. Humski grafit [Izvor 21.]

Riječ je o bilješci humskog popa glagoljaša koji je 30 dana služio mise za pokoj duše nekoga kovača Martina i svaki put kad bi misu odslužio, čavlom ili nožem uparao bi jednu crtu u oslikani zid. Kad je odslužio svih trideset misa, zapisao je glagoljicom: KOVAČA MARЪъTINA E SVÊ Ĵ (=30) E VZETA INO OĈE EDNA. Fučićeva analiza paleografskih osobitosti natpisa upućuje na kraj 12. stoljeća kao vrijeme nastanka grafita.

4. Zaključak

Premda je prvo pismo s kojim su se Hrvati susreli naseljujući današnje prostore zasigurno latinica, nema sumnje da je našu srednjovjekovnu pismenost ponajprije obilježilo glagoljično pismo. Dodir hrvatske kulture s djelom Solunske braće, s pravom se drži onim sretnim trenutkom kada počinje nov proces koji nazivamo hrvatskom književnošću.
Hrvatska je srednjevjekovna kultura tropismena i trojezična, ostvarena je latinicom, glagoljicom i ćirilicom. To trojstvo pokazuju i kameni spomenici: kada su poruke pisane na latinskom jeziku pisane su latinicom, a kada su na hrvatskom ili na staroslavenskom ostvarene su ćirilicom ili glagoljicom. Povijesni nam dokumenti svjedoče da se glagoljicom pisalo i u 9. stoljeću, ali nam se tekstovi nisu sačuvali. Na hrvatskom tlu glagoljica je poprimila uglate oblike pa se naziva uglatom, za razliku od bugarsko-makedonske koju zovem oblom.

Hrvatski epigrafski spomenici su pokazatelj razvoj nekog pisma – u nas glagoljice. Na našim kamenim spomenicima nalazimo oble oblike slova, zatim prijelazne i naposlijetku uglate. Na našemu su prostoru veoma važni kameni spomenici jer svjedoče o ranoj ukorijenjenosti glagoljice u duhovnome, privrednome i političkom životu. Trebao je proći dug put da pismo iz knjiga prijeđe na kamen te su epigrafski spomenici svjedoci visokoga civilizacijskoga dosega. Na sjevernom Jadranu nalazi se najstarija jezgra hrvatskog glagolizma koja obuhvaća otoke Krk i Cres, istočnu istarsku obalu, sjeveroistok Istre i Hrvatsko primorje.

Glagoljski epigrafski spomenici učestali su u kvarnerskom zaljevu i u Istri. Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis, Bašćanska ploča, Jurandvorski ulomci, Senjska ploča, Grdoselski ulomak i Humski grafit spomenici su redom iz 11. i 12. stoljeća. Oni su pokazatelj razlikovnice oble i uglate glagoljice: postojanje ili nepostojanje znakova za nazale, za jery, jedan ili dva znaka za poluvokal, a zatim evolucija ili revolucija pojedinih slovnih oblika, posebice miješanje slova iz drugoga sustava. Oblom glagoljicom pisani su najstariji epigrafski spomenici iz 11. stoljeća- Valunska ploča i Plominski natpis, te najstariji Krčki natpis koji se može datirati i u 10. stoljeće. Spomenicima pisanim oblom glagoljicom pridružuju se i dva novootkrivena spomenika, Konavoski glagoljski natpis i Natpis Župe dubrovačke. Morfologija zatvorenih polja na Konavoskom natpisu je trokutasta i okrugla, a na Natpisu Župe dubrovačke je trokutasta,okrugla i četvrtasta. Trokutasta morfologija je došla iz kružnih isječaka rozete pa to znači da oba spomenika pamte najstarije elemente. Osim što pripadaju skupini najstarijih pronađenih glagoljskih epigrafskih spomenika, važnost ovih dvaju spomenika je što su materijalni dokaz tzv. južnog puta širenja glagoljice.

Spomenici pisani prijelaznim tipom glagoljice, ukazuju na osobitosti pisma kojim su se koristili Hrvati i upravo zbog toga se taj tip pisma i naziva hrvatskom glagoljicom. Pisana ovim tipom pisma je Bašćanska ploča koja je kamen temeljac hrvatske povijesti i književnosti. Senjska ploča, Grdoselski ulomak, najstariji grafiti- Ročki glagoljski abecedarij i Humski grafit, također pisani pismom formativnog razdoblja, važan su aspekt istraživanja hrvatske kulture, povijesti i književnosti. Jedni su od najvrjednijih hrvatskih, kulturnih, povijesnih i jezičnih spomenika koji još uvijek imaju mnogo toga za ponuditi raznim proučavateljima kulturnog blaga i mogu poslužiti kao neiscrpan izvor inspiracije mnogim umjetnicima.

5. Literatura

1. Bolonić, Mihovil. 1980. *Otok Krk: kolijevka glagoljice*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
2. Bratulić, Josip. 1994. *Aleja glagoljaša: Roč – Hum*. Zagreb: Znamen, Pazin: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila", Roč: Katedra Čakavskog sabora Roč.
3. Bratulić, Josip. 1995. *Leksikon hrvatske glagoljice*, Zagreb: Minerva
4. Bratulić, Josip, Damjanović, Stjepan. 2005. *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VII. do XXI. stoljeća*, Svezak 1: VIII. – XVII. stoljeće, Križevci: Veda.
5. Bratulić, Josip. 2009. *Slova na dar Branku Fučiću*, Zagreb: Ex libris
6. Bratulić, Josip. 2009. *Povijest hrvatskoga jezika*, Knjiga 1: Srednji vijek, Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti.
7. Budak, Neven. 1994. *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilična naklada.
8. Čunčić, Marica. 2000. *Što je opat Držiha naučio od opata Maja*. Krčki zbornik: 900 godina Bašćanske ploče: (1100.-2000.): radovi sa znanstvenog skupa, Baška-Jurandvor, 18.-19. svibnja 2000 [urednik Josip Žgaljić], Rijeka : Baška : Primorsko-goranska županija, Upravni odjel za društvene djelatnosti; Općina Baška : Povijesna udruga otoka Krka : Turistička zajednica Općine Baška, 2000, 257- 269
9. Čunčić, Marica. 2009. *Novo čitanje hrvatskoga glagoljskoga konavoskoga natpisa iz 11. stoljeća*, Slovo, No.59 Prosinac 2009, str.123-133.
10. Čunčić, Marica., Perkić, Marta. 2009. *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke iz 11. stoljeća*, Slovo, No.59 Prosinac 2009, str. 77-122.
11. Damjanović, Stjepan. 1990. *Jezik Bašćanske ploče*, Fluminensia: časopis za filološka istraživanja, No.2 Siječanj 1990, str. 71-77
12. Damjanović, Stjepan. 1991. *Jedanaest stoljeća nezaborava*, Zagreb, Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske.
13. Damjanović, Stjepan. 1994. Hrvatsko književno srednjovjekovlje, Zagreb : Erasmus naklada
14. Damjanović, Stjepan. 1995. *Jezik otačaski*, Zagreb : Matica hrvatska.
15. Damjanović, Stjepan. 1998. *Hrvatska srednjovjekovna književnost*, Vinkovci : Riječ.
16. Damjanović, Stjepan. 2000. *Filološki razgovori*, Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
17. Damjanović, Stjepan. 2000. *Rezultati i perspektive istraživanja Bašćanske ploče. Krčki zbornik: 900 godina Bašćanske ploče*: (1100.-2000.): radovi sa znanstvenog skupa,

Baška-Jurandvor, 18.-19. svibnja 2000 [urednik Josip Žgaljić], Rijeka : Baška : Primorsko-goranska županija, Upravni odjel za društvene djelatnosti; Općina Baška : Povijesna udruga otoka Krka : Turistička zajednica Općine Baška, 2000, 57 – 67.

18. Damjanović, Stjepan. 2004. S*lovo iskona: staroslavenska – starohrvatska čitanka*, Zagreb : Matica hrvatska
19. Damjanović, Stjepan. 2005. *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada
20. Damjanović, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Zagreb : Matica hrvatska.
21. Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*, Zagreb : Matica hrvatska.
22. Fučić, Branko. 1938. *Glagoljski natpisi. Dopune 1, 2, 3, 4, 5, 6,* Slovo No. 38, 1938, str. 63 – 73.
23. Fučić, Branko. 1957. *Tragom starih spomenika: Baščanska ploča*, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti VII odjela, God.5 (1957), 1, str. 1 – 8.
24. Fučić, Branko. 1960. *Grdoselski ulomak prilog kulturnoj geografiji istarskog glagolizma*, Starohrvatska prosvjeta, Vol.III No.7 Rujan 1960, str.185 – 213.
25. Fučić, Branko. 1971. *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, Slovo, No1 Rujan 1971, str. 227 – 254.
26. Fučić, Branko. 1973. *Senjska ploča*, Senjski zbornik, God. 5 (1971/73), str. 121 – 132.
27. Fučić, Branko. 1976. *Ročki glagoljski abecedarij*, Slovo, No.25-26 Rujan 1976, str.193 – 201.
28. Fučić, Branko. 1981. *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike*, Croatica Christiana periodica, Vol.5 No.1, 1981, str.135 – 189.
29. Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*, Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
30. Fučić, Branko. 1982. *Valunska ploča*. Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju: znanstveni skup: Mali Lošinj, 11 – 13. listopada 1979, str. 193 – 199.
31. Fučić, Branko. 1988. *Supetarski ulomak*. Slovo, No. 38, Rujan 1988, str. 55 – 62.
32. Fučić, Branko. 2001. *Terra incognita*, Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
33. Glavičić, Ante. 1999. *Dopunjeno izvješće o pronalasku Senjske ploče u povodu 900. obljetnice njezina postojanja*, Senjski zbornik, Vol.26 No.1 Travanj 1999, str. 89 – 113.
34. Goldstein, Ivo. 1997. *Zvonimir, kralj hrvatski: zbornik radova*, Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
35. Grbić, Igor. 2005. *Istria glagoljušta*, Zagreb : Ceres.

36. Hercigonja, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige: rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju*, Zagreb : Liber.
37. Hercigonja, Eduard. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture: filološkomedievističke rasprave*, Zagreb : Matica hrvatska.
38. Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb : Matica hrvatska
39. Hercigonja, Eduard. 2009. *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada
40. Ivšić, Stjepan, Damjanović, Stjepan, Kustović, Tanja. 2012. *Rasprave i članci*, Zagreb : Matica hrvatska
41. Japundžić, Marko. 1995. *Tragom hrvatskoga glagolizma*, Zagreb, Provincijalat franjevaca trećoredaca: Kršćanska sadašnjost.
42. Japundžić, Marko. 1998. *Hrvatska glagoljica*, Zagreb : Hrvatska uzdanica.
43. Kustović, Tanja. 2014. *Prilozi u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Zagreb : Matica hrvatska.
44. Lukić, Milica, Blažević Krezić, Vera. 2014. *Divanimo, dakle postojimo: književnojezične i jezičnopovijesne studije*, Osijek : Matica hrvatska, Ogranak Osijek
45. Lukić, M., Blažević Krezić, V. 2014. *Bašćanska ploča kao književno nadahnuće i instrument lingvostilističke analize*, Anafora, Vol.I. No.1 Veljača 2014, str. 73 – 94.
46. Margetić, Lujo. 2000. *Bašćanska ploča*, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka: Vitagraf
47. Margetić, Lujo. 2001. *Neka pitanja iz starije povijesti sjevernog Jadrana*, Croatica Christiana periodica, Vol.25 No.48 Prosinac 2001, str. 1 – 54.
48. Margetić, Lujo. 2007. *O nekim osnovnim problemima Bašćanske ploče*, Zagreb, Croatica Christiana periodica, Br. 60, str. 1 – 15.
49. Mesinger, Bogdan. 2009. *Kodovi virtualne scene od Bašćanske ploče do danas: kulturološki ogledi*,Osijek : Matica hrvatska, Ogranak Osijek.
50. Moguš, Milan. 2009. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb : Nakladni zavod Globus.
51. Moguš, Milan. 2010. *Kako pročitati Baščansku ploču*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol.37 No.1 Prosinac 2010, str. 33 – 44.
52. Mulc, Ivana. 1971. *Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici*, Slovo, No.21, 1971, str. 388 – 397.

53. Nazor, Anica. 2008. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: „Ja slovo znajući govorim---“*, Zagreb : Erasmus naklada
54. Sambunjak, Slavomir. 2000. *Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja*. Split : Književni okrug.
55. Stamać, Ante. 2011. *Baščanska ploča kao književno djelo*, Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica
56. Štefanić, Vjekoslav. 1969. *Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika*, Slovo, No.18-19 Rujan 1969, str. 7 – 40.
57. Šurmin, Đuro. 1898. *Hrvatski spomenici / zbirka I. Kukuljevića i R. Lopašića*, Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
58. Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
59. Žagar, Mateo. 1997. Kako je tkan tekst Bašćanske ploče, Zagreb : Hrvatsko filološko društvo
60. Žagar, M. 2000. *Ortografija natpisa Bašćanske ploče*. Krčki zbornik: 900 godina Bašćanske ploče: (1100.-2000.) [urednik Josip Žgaljić], Rijeka : Baška : Primorsko-goranska županija, Upravni odjel za društvene djelatnosti; Općina Baška : Povijesna udruga otoka Krka : Turistička zajednica Općine Baška, 2000, 211 – 225.
61. Žagar, Mateo, Kapetanić, Niko. 2001. *Najjužniji hrvatski glagoljski natpis*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No.39 Lipanj 2001, str. 9 – 48.
62. Žagar, M., Dukić, D. 2010. *Knjige poštujući, knjigama poštovan: zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendan*, Zagreb: Matica hrvatska.
63. Žagar, M. 2013. *Uvod u glagoljsku paleografiju*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
64. Žubrinić, D. 1996. *Hrvatska glagoljica: biti pismen – biti svoj*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda): Element.
65. Žužak, Vedran 2007. *Glagoljska epigrafika zadarskog otočja*, Čakavska rič, Vol.XXXV. No 2. Studeni 2007, str. 249 – 320.

Izvori:

1. Fučić, Branko. 1981. *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike*, Croatica Christiana periodica, Vol.5 No.1, 1981, str. 136.

2. Fučić, Branko. 1981. *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike*, Croatica Christiana periodica, Vol.5 No.1, 1981, str. 141.

3. Krčki natpis, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, URL: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33824(14:08, 12. lipnja 2016.)

4. Čunčić, Marica. 2000. *Što je opat Držiha naučio od opata Maja*. Krčki zbornik: 900 godina Bašćanske ploče: (1100.-2000.): radovi sa znanstvenog skupa, Baška-Jurandvor, 18.-19. svibnja 2000 [urednik Josip Žgaljić], Rijeka : Baška : Primorsko-goranska županija, Upravni odjel za društvene djelatnosti; Općina Baška : Povijesna udruga otoka Krka : Turistička zajednica Općine Baška, 2000, str. 263.

5. Valunska ploča, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, URL: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63792 (14:12, 12. lipnja 2016.)

6. Žubrinić, Darko. 2008. Croatian Glagolitic Culture in Istria. URL: http://www.croatianhistory.net/etf/istria.html (14:15, 12. lipnja 2016.)

7. Žubrinić, Darko. 2008. Hrvatska glagoljička baština na dubrovačkom području. URL: http://www.croatianhistory.net/etf/dubrovnikgl.html (16:59, 12. lipnja 2016.)

8. Čunčić, Marica., Perkić, Marta. 2009. *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke iz 11. stoljeća*, Slovo, No.59 Prosinac 2009, str. 83.

9. Čunčić, Marica., Perkić, Marta. 2009. *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke iz 11. stoljeća*, Slovo, No.59 Prosinac 2009, str. 111

10. Fučić, Branko. 1981. *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike*, Croatica Christiana periodica, Vol.5 No.1, 1981, str. 155.

11. Bašćanska ploča, Jurandvor, otok Krk. URL: http://www.klimno.net/bascanska_ploca_hr.htm (17:06, 12. lipnja 2016.)

12. Margetić, Lujo. 2000. *Bašćanska ploča*, Rijeka, Povijesno društvo Rijeka : Vitagraf

13. Fučić, Branko. 1981. *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike*, Croatica Christiana periodica, Vol.5 No.1, 1981, str. 151

14. Žubrinić, Darko. 2000. Bašćanska ploča, dragi kamen hrvatske pismenosti. URL: http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html (17:12, 12. lipnja 2016.)

15. Fučić, Branko. 1981. *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike*, Croatica Christiana periodica, Vol.5 No.1, 1981, str. 152

16. Fučić, Branko. 1981. *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike*, Croatica Christiana periodica, Vol.5 No.1, 1981, str. 153

17. Glagoljski lapidarij. URL: http://puntarka.com/hr/glagoljski-lapidarij/ (17:15, 12. lipnja 2016.)

18. Plastovski ulomak (XI / XII. st.) URL: http://www.svjetlopis.web44.net/hr_kultura/plastovski_ulomak.htm (18:19, 12. lipnja 2016.)

19. Supetarski ulomak. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Supetarski_ulomak (19:20, 11. lipnja 2016.)

20. Istarska enciklopedija. Grdoselski ulomak. URL: http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1065 (17:21, 12. lipnja 2016.)

21. Škrinjar, Ljubomir. 2009. Hrvatska svjetla i tame. URL: http://www.hkv.hr/reportae/lj-krinjar/4671-reportaa-hum--qkrasna-zemljo-istro-milaq.html (18:19, 12. lipnja 2016.)

Summary

The Glagolitic script is the first Slavs' script made by Konstantin Ćiril in 863 just before his trip to Moravian Slavs. The basic symbols of this script are: triangle which denotes Trinity, circle marking the totality of divinity and the cross as a symbol of Christ. Afterwards, Glagolitic settled among two lines and changed its shape from rounded to angular. This kind of angular Glagolitic is also called the Croatian Glagolitic. As a characteristic according to which we can differentiate rounded and angular Glagolitic, besides roundness and angularity there are: the existence or omission of nasal sounds, jery sounds, one or both semitone, the reduction of numbers which retained only numerical value, marking of palatalization, linear system and especially the morphology of certain letters. The most reliable materials for paleographic, lingual and historiographical study of the oldest Croatian Glagolitic stage are the oldest Glagolitic epigraphic fragments, dating from 11th century and found on Kvarner. Older than the Baška tablet are definitely the Plomin tablet, Valun tablet, Krk inscription, Glagolitic Konavle inscription and the incsription od Župa Dubrovačka, found on the southern part of Eastern Adriatic coast. In the 11th and 12th century there are Baška tablet and fragments from Plastovo, Supetar and Knin which are very clear indicators of lingual modification of formative Glagolitic period in Croatia.

Keywords: epigraphic Glagolitic monuments, rounded Glagolitic, formative period